

ПРВО ПОГЛАВЉЕ

Политички контекст

Сврха првог поглавља је да послужи као својеврстан оквир, пошто већина одабраних докумената спада у политичку историју, што у осталим поглављима није случај. На почетку су дати описи неколицине еминентних политичких вођа из оног времена; они пружају важне информације о предмету описа, као и о њиховим ауторима. Због тога сматрамо да је понуђени материјал релевантан и да има аналитичку вредност. Ове скице праћене су карактеристичним идеолошким исказима којима су владајуће структуре покушавале да оправдају своје деловање и/или само своје постојање, а такође и неким идеолошки обојеним исказима припадника покрета отпора.

Потпоглавље *Војске и војници* је, из разумљивих разлога, прилично обимно. То је последица чињенице да се у неким земљама на сразмерно малом терену сусретало неколико војски (окупационе силе, колаборационистичке војске, покрети отпора). Покушали смо да бар у извесној мери објаснимо њихове активности, њихову идеолошку позадину, њихове циљеве и њихове (често веома сложене) међусобне односе. Ту су, затим, документи који се баве односима између различитих страна у рату и суседних земаља.

Завршно потпоглавље *Верске организације* доноси документе који приказују активности верских организација за време рата: колико су отворено и јасно верске организације показивале свој став према самом рату, према укљученим странама, према припадницима других нација/религија, према ратном страдању, ратним злочинима итд.

1а. Вође и идеологије

I-1. Фицрој Меклин, Черчиллов изасланик код партизана, о Титу 1943. године

Тито је средњег раста и помно обријан. Лице му је било опаљено од сунца, а коса челично-сиве боје. Уста су му веома чврста, а очи живахне и плаве. [...] Питао сам се какав ће утисак на мене оставити тај човјек кад га успоредим с комунистима које сам сусретао у Русији? [...] Једно ми је одмах упало у очи: спремност да свако питање размотри са свих страна и да одмах – ако је потребно – донесе о томе одлуку. Чинило ми се да је посве сигуран у себе. Тај је човјек старјешина, а не подређени. За мене је то било нешто посве ново – у једном комунисту открити толику сигурност и самосталност.

Разговор Фицроја Меклина са Титом у партизанском Београду 1944.¹

Том згодом обавијестио сам Тита какву је срџбу изазвао код савезника његов потајни одлазак с Виса. [...] Рекао сам Титу да је г. Черчила веома увриједило како је он био отишао. Такођер сам га обавијестио о неразумном понашању неких његових подређених и о трвењима и безбројним ситнијим потешкоћама до којих је дошло у вријеме његова избивања.

Јасно се видјело да га је то искрено ражалостило. Казао ми је како му је жао што чује да су се његови подређени неразумно понашали према нама, али је додао да ће се све то одмах исправити. [...]

¹ Њихов први састанак пошто је Тито тајно напустио острво Вис (где су га чувале британске снаге) како би се срео са Стаљином.

Одвратио сам да ми је то драго. „Међутим“, додао сам „мени се чини да ви не увиђате како је главни узрок свему томе био ваш нестанак и чињеница да нам уопће нисте казали камо идете.“ Али Тито или ово није могао или није хтио схватити, већ је недужно говорио: „Недавно је г. Черчил отишао у Квебек да се тамо састане с предсједником Рузвелтом, али сам о томе сазнао тек кад се оданле вратио. Међутим, ја се због тога нисам разљутио.“

MacLean, стр. 14–15, 240–241

К Јосип Броз Тито рођен је 1892. у Кумровцу, у близини Загреба. Изучио је занат и радио као бравар и фабрички радник. На почетку Првог светског рата мобилисан је у аустроугарску војску и послат на источни фронт. Руси су га заробили, па је неколико година провео у Русији, где се упознао с бољшевичким идејама. Затим се 1920. године вратио у отаџбину, новоосновану државу Југославију. Прикључио се Комунистичкој партији. Неколико пута је хапшен и провео је неколико година у затвору. Године 1937. долази на чело Комунистичке партије Југославије. Године 1941. постао је главни организатор покрета отпора, а касније Врховни командант партизанских снага. После рата постао је председник Југославије и владао је у тоталитарном духу до своје смрти 1980. године.

? Шта се Меклину допало код Тита? Шта му се није допало? Зашто је Тито оставио добар утисак на Меклина приликом првог сусрета? (Каква је била његова комунистичка репутација?) Шта је покварило њихове односе? Да ли се Тито, по твом мишљењу, понашао неколико према својим британским савезницима? Титови симпатизери цене његово „дрско“ понашање приликом последњег сусрета с Меклином, јер у њему виде потврду постојано независног духа Југославије. Шта ти мислиш о томе? Да ли су Британци желели да успоставе односе засноване на равноправности, или су у том савезништву хтели да доминирају?

► Сл. 1. Јосип Броз Тито, вођа партизанског народноослободилачког покрета, и генерал Дража Михаиловић, командант Југословенске војске у отаџбини (четници)

Београд, Народна библиотека Србије, Збирка плаката

I-2. Павелићев фотограф сведочи о његовој личности 1961. године

Била је права мука фотографски портретирати Павелића, јер је на свим сликама испадао онакав какав је доиста и био: мрк и с познатим разбојничким изразом. Те се фотографије наравно нису допадале његовој супрузи „фараонки Мари“, тако да су се по њеном изричитом налогу снимања опетовала у недоглед. [...] Напокон она је пронашла рјешење како да њен муж изгледа блаже пред фотографима: захтијевала је да му причају вицење док позира.

Војиновић, стр. 16

Анте Павелић рођен је у Брадини (Босна и Херцеговина) 1889. године. По професији је био правник. У младости ступио је у Странку права. После завођења диктатуре у Југославији 1929. године, Павелић је емигрирао и заједно са својим усташким покретом снажно се залагао за збацивање диктаторског режима и укидање државе Југославије. Павелић је за добио симпатије фашистичких вођа, понајвише Мусолинија, који је веровао да помажући Павелића може да припоји Италији обалне делове Хрватске. После слома Југославије, Мусолини и Хитлер омогућили су Павелићу да створи марионетску Независну Државу Хрватску (надаље: НДХ). На самом крају Другог светског рата Павелић је побегао у иностранство (Аргентина, Шпанија). Умро је 1959. године.

Пажљиво осмотри фотографију. Да ли је фотограф рекао истину? Да ли је на основу фотографија могућно ишта сазнати о карактеру фотографисане личности? Шта нам о Павелићу као личности говори чињеница да није умео да се смеје? (Он је о себи вечито мислио као о смртно озбиљном вођи?) Фотограф је дао сведочење дуго времена после Павелићевог пада; да ли би то сведочење било другачије да га је фотограф дао у време док је Павелић био на власти? Шта фотограф хоће да каже о Павелићу кад говори о односима између њега и његове жене? Може ли трач да буде историјски извор?

► Сл. 2. Анте Павелић

www.pavelicpapers.com

Размисли о питањима која се односе на сведочење Павелићевог фотографа (текст I-2).

I-3. Описи Мехмета Шехуа и Енвера Хоџе

Неколико дана касније, Маклин се вратио и у посету, прву од многих, дошао нам је Главни штаб LNÇ-а,² чија су два водећа

² LNÇ – Levizija Nacional Clirimtare (Покрет националног ослобођења) – организација којом су за време Другог светског рата у Албанији руководили комунисти. LNÇ је организовао највећи оружани отпор у земљи. Пошто је за време и после рата елиминисао све друге политичке групе, прогласио се јединим заслужним за ослобађање Албаније и захваљујући томе је после рата постао водећа сила у земљи.

члана били Мехмет Шеху³ и Енвер Хоџа.⁴ Мехмет Шеху био је низак, мишићав, смеђокос, болесно жуте боје лица, тридесетогодишњак који се ретко смејао, изузев кад би видео несрећу других. Добро је говорио енглески, био је веома способан и имао је неупоредиво више војних знања од већине других Албанаца.

Енвер Хоџа био је сасвим другачији – висок човек с превише мяса и млитавог стиска руке. Није био војник иако је имао војних претензија, али је био друштвенији од Шехуа и са нама је разговарао на течном француском. Могућно је да нас није волео, али је бар скривао своја осећања, док сте код Шехуа могли да осетите непријатељство. Хоџа је имао 35 година. Школовао се у средњој школи у Ђирокастру, у лицеју у Корчи и на универзитету у Монпељеу, у Француској, који је био принуђен да напусти јер није положио испите. Отишао је у Брисел и Париз да студира права. Није

дипломирао. Вратио се у Албанију и постао учитељ француског језика у државној гимназији у Тирани; касније је, и даље као учитељ француског, пребачен у Корче. Увек смо га знали као „професора Енвера Хоџу“ – вероватно је ту титулу узео с обзиром на свој наставнички стаж. Напустио је предавачки посао 1940. године и почео да води дуванску радњу, која је постала комунистичка ћелија и место где су се састајали антидржавни елементи; после оснивања Комунистичке партије Албаније 1941. постао је генерални секретар Централног комитета Партије и на том положају је вероватно био и кад смо га ми први пут срели.

Smiley,⁵ стр. 56

❓ Какве разлике уочаваш између двојице гореописаних вођа? Мислиш ли да су разлике у њиховим карактерима биле важне за њихов успех? Како аутор даје читаоцу наговештај о својим осећањима према Шехуу и Хоџи?

³ Мехмет Шеху је рођен 10. јануара 1913. у Корушу, јужна Албанија. Од 1937. до 1939. учествовао је у Шпанском грађанском рату као борац Гарибалдијеве међународне бригаде. Од 1944. до 1945. био је члан Антифашистичког већа народног ослобођења (привремена влада). Након ослобођења Шеху је сматран десном руком Енвера Хоџе и 'другим човеком' Албаније. Постоје тврдње да се Шеху 1981. супротставио Енвер Хоџиној политици изолације, због чега је проглашен југословенским шпијуном. Пронађен је мртав у својој спаваћој соби, с метком у глави, 17. децембра 1981. Након његове смрти, причало се да Шеху није био само агент Југословенске тајне службе него и агент ЦИА и КГБ-а.

⁴ Енвер Хоџа је рођен у Ђирокастри 16. октобра 1908. Од 1930. до 1936. студирао је и радио у Паризу, а потом у Бриселу. Вратио се у Албанију 1936. и радио је као наставник у средњој школи у Тирани, а потом у гимназији у Корчи. Отпуштен је 1939, с образложењем да је „државни непријатељ“. Када је, 8. новембра 1941, основана Комунистичка партија Албаније, постао је први секретар Централног комитета партије и политички комесар у Покрету националног ослобођења (ЛНЏ). На место премијера је дошао 1944. и владао је као диктатор Албанијом све до 11. априла 1985, када је преминуо.

⁵ Дејвид Смајли (David Smiley) био је капетан британске војске и као добровољац придружио се Егзекутиви за специјалне операције (Special Operations Executive) на Балкану, а посебно у Албанији. Он даје жив опис Другог светског рата и својих званичних контаката са комунистима, а затим и ројалистима у организовању албанског антифашистичког отпора.

I-4. Енглески шпијун о Јулију Манију, вођи политичке опозиције у Румунији

Манију је [...] био један од најмање бомбастичних хероја које је једна земља икад дала – поштен, мудар, пречесто у праву и савршено лишен помодне ратне високопарности. Крхке грађе, интелигентних очију, обучен доста формално, више је личио на провинцијског бележника него што је одговарао популарној представи о вођи покрета отпора. Године 1938. морао је имати шездесет осам година, али је изгледао млађе [...]. Од почетка је себи и својој партији поставио високе стандарде понашања. Предузете су мере да се предупреду антисемитске демонстрације. Охрабривао је страна улагања и, мада су неке његове колеге несумњиво напуниле сопствене џепове, не може се ни замислити да је сâм Манију узимао било какво мито. Он и његови блиски сарадници – људи као Јон Михалче и економист Мадгару – спадају међу најистакнутије Румуне двадесетог века.“

Porter, стр. 18, 20

I-5. Метаксасова порука уредницима и издавачима свих грчких новина (30. октобар 1940)

Турска није савезник Немачке као што је то била 1916, него је савезник Британије. Бугарска, наравно, и сада као и онда калкулише, али се, у сваком случају, у овом тренутку и бар за сада, не усуђује да се покрене. Време, међутим, не ради за силе Осовине. Оно ради за противнике земаља Осовине. На крају, за Немачку би, у сваком случају, било могућно да победи само ако би остварила светску доминацију. Али, у Денкерку се коначно показало да светска доминација Немачке није могућна. [...] Већ сада, после неправедног напада Италије, политика коју следим је Венизелосо-

ва политика вечног сећања. Јер, то је политика изједначавања грчке политике са судбином оне силе за коју је, кад је о Грчкој реч, океан увек био морска површина која спаја, а не граница која раздваја. [...] За Грчку је Енглеска природни савезник; Енглеска је вишеструко доказала да је бранитељ Грчке, а у појединим тренуцима и њен једини бранитељ. Победа неће и не може бити ничија до њена. Биће то победа англосаксонског света; и пошто до тог датума није успела да постигне коначни резултат, Немачка ће бити осуђена да буде смрвљена његовим рукама. Зато се од овог тренутка не сме веровати да за силе Осовине на хоризонту нема облака, чак ни у смеру Истока, а Исток је увек место тајне. Увек је било тако, али је он данас више него икад раније пун неочекиваних догађаја и тајни. Зато ћемо на крају ми тријумфовати. [...] Постоје тренуци кад народ, ако хоће да остане велики народ, себи дугује да буде кадар да се бори чак и без икакве наде у победу. Само зато што је то оно што треба да учини.“

Metaxas, стр. 525–526

На дан 28. октобра 1940. Италија је Грчкој поставила ултиматум. Јоанис Метаксас, грчки премијер и диктатор од 4. августа 1936, одмах је одговорио „ОХΙ“ (грч. НЕ) и дан „ОХΙ“ остао је други грчки национални празник иако је Метаксасова диктатура и данас непопуларна. На дан 30. октобра, док су италијанске трупе и даље напредовале, а италијански авиони бомбардовали, Метаксас се обратио уредницима и издавачима свих грчких новина, које су биле под цензуром. Метаксас је умро 29. јануара 1941, док су грчке трупе биле дубоко у Албанији, и није доживео да види немачку инвазију 6. априла.

Дај коментар последњег параграфа. Шта је Метаксас желео да постигне?

► Сл. 3. Лутријски купон за прикупљање новца за породице војника који се боре на албанском фронту против Италијана 1940–41.

IEEE, *To epos tou '40. Laiki Eikonografia*, 166

🔑 Превод: „Грци, наши војници хероји, идући стопама Леониде, поверили су вама одбрану унутрашњег фронта. Једно од средстава те одбране је ВЕЛИКА РАТНА ЛУТРИЈА. Половина прихода од ове нове лутрије ићи ће на обезбеђивање средстава за зиму, зимске одеће, јавних кухиња, медицинске неге итд. за децу и времешне родитеље наших бораца. Друга половина нуди велике награде купцима лутријског купона, који сваког месеца могу да добију 10.000.000 драхми.

Прва награда = 2.500.000 драхми

На располагању су и поклон-бонови од 200, 100 и 50 драхми.

I–6. Хитлерова наредба бр. 26 (3. април 1941)

Сарадња са савезницима на Балкану

1. Задачи држава југоисточне Европе у војном походу против Југославије одређени су следећим политичким циљевима:

Мађарска, која ће добити Банат, мораће и да окупира тај регион, али се обавезала да ће пружити додатну помоћ у уништавању непријатеља.

Бугарска ће добити натраг Македонију и због тога ће се највероватније, и без посебног притиска са немачке стране, усредсредити на напад на тај регион. Бугари ће, додатно, уз помоћ једне немачке тенковске дивизије, бити задужени да пруже подршку против Турске. За ту операцију Бугарска ће такође морати да позове у помоћ три дивизије постављене на грчку границу. Румунија ће, у властитом интересу, као и у интересу Немачке, ограничити свој задатак на чување југословенске и руске границе. Шеф немачке војне мисије мора да постигне да се спремност за пружање одбране од Русије прошири и да румунске снаге распоређене око Темишвара буду послате даље на исток како се не би угрозила веза између мађарске Друге армије и немачких снага.

Најзад, обострани покрет мађарских и немачких јединица мора да омогући да се без тешкоћа пређе румунско-мађарска граница. 2. За војну кооперацију и организацију Команде за предстојећу операцију на снази ће бити следећа упутства:

Обједињено руковођење војним походом, тамо где је реч о оперативном постављању циљева за италијанске и мађарске снаге, остаће у подручју моје одговорности. Оно се мора одвијати у духу који узима у обзир осећања савезника и омогућава главарима италијанске и мађарске државе да се пред својим народима и њиховим војним снагама појаве као независни војни вођи. [...]

Hitlers Weisungen für die Kriegsführung, стр. 108–109

I-7. Јон Антонеску⁶ о „јеврејском питању“

17. септембар 1940.

Пропаганда, штампа и радио морају да раде у савршеној хармонији, како на унутрашњем, тако и на спољашњем плану. Акција мора бити јединствена и проблеми се морају избећи.

На спољном плану

Треба обзнанити да је наша једина упоришна тачка из перспективе спољне политике: Осовина. Генерал Антонеску неће водити политику својих претходника; генерал Антонеску је изабрао сопствени пут којим ће ићи. Румунска политика је стопроцентно уз Осовину. Остварићемо лојалну, потпуну коректност у односу на силе Осовине [...] Јеврејско питање представља витални проблем. Покушаћу – цивилизованим средствима – да Јевреје постепено уклоним из румунских економских структура. Сви Јевреји који су у земљу дошли потајно и устоличили се после уније, у било ком облику и под којим год изговором, биће позвани да ликвидирају своје послове и напусте земљу. Игнорисати јеврејско питање или га прикривати привидним решењима значило би издати саму суштину нашег румунства. Мада насилност геста или речи не решава овај проблем, већ деградира онога који гест чини или реч изговара, генерал Антонеску преузео је одговорност да тај проблем реши методично и поступно, како не би изазвао неравнотежу у привредном животу Румуније. Уклањање страног елемента условљено је постављањем домаћих снага на његово место.

Evreii din România între anii 1940–1944, том. II, док. 44

Ово су директиве за штампу, радио и телеграфске агенције. Спецификације су начињене с обзиром на „јеврејско питање“. На тај начин настављена је политичка цензура у штампи, коју је увео претходни режим.

 Ко је, из Антонескуове перспективе, 1940. био главни савезник Румуније? Шта су, по Антонескуовом мишљењу, била средства за решавање „јеврејског питања“? Упореди ситуацију у Румунији са ситуацијом у другим државама у исто време. Да ли мислиш да је „јеврејско питање“ заиста представљало витални проблем за Румунију 1940. године (у време када је изгубила 1/3 своје територије и била на путу да буде увучена у рат)?

I-8. Проглас краља Михаила⁷ грађанима његове земље (23. август 1944)

Румуни,
у најтежим тренуцима наше историје одлучио сам, заједно са својим народом, да постоји само један пут да се земља спасе потпуне катастрофе, а то је да напустимо савез са силама Осовине и сместа прекинемо рат против савезника.

Румуни,
нова влада националног јединства добила је задатак да испуни одлучну вољу ове земље да закључи мир са Уједињеним нацијама. Румунија је прихватила примирје које су јој понудили Совјетски Савез, Велика Британија и Сједињене Америчке Државе. Од овог тренутка, свака борба или непријатељство према совјетској војсци мора престати, као и рат против Велике Британије и Сједињених Америчких Држава. Молим вас да прихватате војнике тих војски с поверењем. Ови народи гарантовали су нашој земљи независност и немешање у наше унутрашње послове. Они су схватили неправду бечког диктата, којим нам је одузета Трансилванија [...]

⁶ Јон Антонеску (1882–1946), војно лице и политичар. Заузимао је важне положаје у румунској војсци. Премијер (4. септембар 1940–23. август 1944). Шеф државе (1940–1944). Савезник Хитлерове Немачке. Осуђен и стрељан као ратни злочинац (1946).

⁷ Михаил I (1921 -), краљ Румуније (1927–1930; 1940–1947). На дан 23. августа 1944, уз подршку политичке опозиције, ухапсио је Јона Антонескуа и објавио да је рат против Уједињених нација завршен. Године 1947. краљ је, под претњом, приморан да абдицира, а Румунија је проглашена народном републиком.

Румуни, диктатура је окончана, а са њом се окончава и свеколико угњетавање. Ова нова влада означава почетак нове ере, у којој ће права и слободе свих грађана ове земље бити гарантовани и поштовани.

Istoria României între 1918–1944 (culegere), стр. 261

? Које су главне тачке новог програма рада румунске владе? Како се гледа на претходну владу? Краљ Михаил је најпре подржавао профашистичког вођу Антонескуа – зашто је променио мишљење? Да ли је стварно тако мислио или је само био опортуниста? Упореди то са неким другим примерима вођа које су промениле своју политичку оријентацију.

I–9. Комунистичка идеологија LNÇ, у тумачењу Сејфуле Маљешове ⁸

Албански народ, борећи се против окупатора и реакционарних кланова, однедавно се политички образовао, стекао је свест о својим интересима и схватио да нема другог исправног пута изузев онога који води народној демократији. Природа будућег режима у Албанији и народни демократски покрет директно су повезани са активношћу и доприносом нашег народа у данашњем рату. Данас, у биткама народноослободилачког рата, одлучује се судбина сутрашње Албаније. Чињеница да је већина Албанаца окупљена око националног антифашистичког ослободилачког фронта; чињеница да смо организовали слободне изборе у најразвијенијим регионима и одржали конгрес уз присуство представника из свих крајева Албаније; чињеница да данас имамо антифашистичко веће, које репрезентује поли-

тичку снагу народа албанске државе; чињеница да данас имамо војску састављену од бригада и дивизија, армију људи способних да се одупру немачким дивизијама и реакционарним бандама и да их униште – све то даје гаранцију за тријумф демократског народног режима у Албанији. [...] Наш народ, заједно са читавим прогресивним светом, неће допустити другима, који су га до данас тлачили и експлоатисали, да увере жетву његове крви. Оно што се до сада догодило неће се поновити; народ убијају, а други, који раде противно његовом интересу, запоседају водеће положаје.“

Bashkimi, јун 1944.

🔑 Сејфула Маљешова био је један од најистакнутијих вођа албанског антифашистичког отпора. Комунистичка идеологија LNÇ, изложена у овом извору, промовише њихов манифест за вођење земље после рата. Манифест представља ситуацију тако да све друге групе изгледају као колаборационистичке и издајничке. Читајући овај чланак, може се стећи реалистичан утисак о комунистичкој пропаганди за време рата.

? Анализирај језик у овом одломку. Који елементи овог чланка се могу сматрати пропагандом?

I–10. Смернице ПК КПЈ ЦГ, за Црну Гору, Боку и Санџак упућене за стварање организације Црногорске народне омладине у септембру 1941.

- Борба за националну независност црногорског народа и пуна равноправност народа Боке и Санџака, као и свих национално

⁸ Сејфула Маљешова (Sejfulla Malëshova) родио се 1900. у месту Маљешове (Malëshovë) у близини места Пермета (Përmet). У 24. години почео је да пише поезију и прве чланке. Касније је отишао у Москву као члан Коминтерне. Веома је активно учествовао у Другом светском рату. После рата именован је за председника Удружења писаца, а касније за министра образовања у Албанији. Превео је Гетеова, Некрасовљева и друга дела. Комунистички режим га је због либералних политичких погледа ухапсио и послао на робију од 20 година. Сејфула Маљешова умро је у Фиерију, куда је био послат у egzил.

угњетених и поробљених народа, и стварање јединства омладине и народа у борби против окупатора; Братска сарадња са свим југословенским народима – Србима, Хрватима и другим;

- Национално самоопредјељење и равноправност црногорског народа и пуна равноправност народа Боке и Санџака, као и свих других југословенских народа: борба против ма чије хегемоније и шовинизма у односу на било који народ или националну мањину;
- Словенска солидарност и развијање љубави према свим словенским народима, а нарочито према руском и украјинском народу, који носе главни терет рата против фашизма; сузбијање шовинистичке мржње према њемачком, италијанском и др. народима и истицање идеје интернационализма.
- Демократска народна владавина и уништење свих трагова фашизма, као највећег непријатеља омладине и народа; на том плану борба против петоколониша свих врста и остатака ранијих реакционарних режима који служе непријатеља и на тај начин разбијају јединство народа према коме су извршили издају; Борба за животна права омладине: радничке, сељачке и интелектуалне, за равноправност женске омладине.

Станишић, 255–256.

Тежња вођства Народноослободилачког покрета у Црној Гори да организационо уобличи антифашистичку омладину одредила је да ПК КПЈ за Црну Гору и Боку изда директиву крајем августа 1941. године о стварању Црногорске народне омладине (ЦНО). Процес организационог и политичког учвршћивања ЦНО почео је првих дана септембра 1941.

године. Ова организација је створена 30. новембра 1941. године на конференцији која је одржана у Стијени Пиперској код Подгорице. ЦНО је врло брзо уобличена у најмасовнију политичку организацију. За непуна три месеца окупила је око 20.000 чланова.

I-11. Летак Обласног комитета Комунистичке партије Југославије за Македонију, упућен македонском народу

Новембар 1941.

[...] Бугарске власти починиле су масакре у Куманову, било је 7–8 мртвих, међу њима су и жене. [...] Наши градови су опкољени и окупирани и народ је присиљен да данима борави у кући; у Прилепу (и у неким другим местима) стотине људи су ухапшене, пљуване, батинане на улици. На улицама често можете да видите како бугарска фашистичка полиција води у затвор поштене Македонце – најбоље синове македонског народа. Ко чини све то? Јесу ли то Бугари? Не. Бугарски народ нема никакве везе са тиме; то чине издајници бугарског народа, који се продају за шаку прљавог фашистичког сребра. Ти издајници чине све што је у њиховој моћи да буду послушни монструму Хитлеру и да наведу нас Македонце да замрзимо Бугаре, Русе, Србе и друге словенске народе, и да ударимо на њих. Крволок Хитлер хоће да уништи словенске народе и да их претвори у феудално робље – робље које ће орати и копати земљу за немачке грофове и бароне. Безуман, Хитлер урла да 4–5 милиона Словена треба да нестане како би тамо где су они били заорао немачки плуг, и то је разлог што је кренуо против совјетске Русије, земље социјализма, заштитника свих обесправљених људи, посебно малог словенског народа.

⁹ Петоколониши су сарадници окупатора, којих је било на свим југословенским подручјима. У Црној Гори су то: четници, црногорски сепаратисти, муслиманска милиција, албански квислинзи.

Данас је херојска борба совјетског народа борба свих словенских народа против заједничког зла. Њихова победа је и наша победа, победа која ће окончати ропство, глад и страх који је донео фашизам.

Извори за Ослободителната војна и Револуција во Македонија, 1941–1945, стр. 28–29

? Шта су били циљеви овог летка? Каква је став Обласног комитета Комунистичке партије Македоније према бугарском народу? Објасни улогу СССР-а у борби македонског народа. Упореди језик овог документа са језиком претходних.

? Општа питања за потпоглавље Ia.

Да ли извори реалистично приказују политичке вође? Какве сличности можеш да уочиш у описима различитих вођа? Какве разлике можеш да уочиш у описима различитих вођа? Пронађи описе вођа у својој земљи из истог периода. Можеш ли да утврдиш сличности међу њима? Пронађи неке другачије описе истих вођа. Шта мислиш, због чега је иста личност описана на различите начине?

Шта можеш да закључиш о пропагандним сликама – шта оне показују? Шта је требало да оне кажу људима? Покушај да то утврдиш за сваки извор: коју је идеологију он подржавао? Зашто је пропаганда била тако важна за време рата? Можеш ли да одредиш главне идеолошке и политичке конфликте у свакој земљи? Можеш ли да уочиш заједничке трендове у свим земљама?

16. Војске и војници

I–12. Амерички извештај о активностима албанског покрета отпора

Балисти¹⁰ избегавају да се боре и против Италијана, и против Немаца. Њихова основна политика у раним данима била је „нека савезници бију наше битке“. Сада, када је LNÇ¹¹ оснажио своје позиције до те мере да изгледа сасвим могућно да на крају рата буде доминантан у земљи, балисти постају нервозни и позивају Немце да бију њихове битке, покушавајући да збришу LNÇ а да при том сами уопште не уђу у борбу. Шта год да се догоди, изгледа да су балистичка господа, како их зове LNÇ, решена да се не упусте у истинску борбу. Они ће вероватно ту и тамо да обаве понеку рафинирану ликвидацију и изведу понеко елегантно убиство, и биће људи који ће то назвати грађанским ратом, али они неће устати и борити се. Бар сви знаци указују у том смеру.“

Costa, стр. 166

К Овај извод представља део званичног извештаја од 23. децембра 1943. који је амерички представник Канцеларије за стратешке послове (Office of Strategic Services) и Специјалну егзекутиву (Special Executive) послао у командну централу извештавајући о активностима албанског покрета отпора. Извод омогућује да се стекне утисак о ратној стратегији сваке групе и даје компаративну перспективу.

I–13. Представници савезника на Балкану о стратегији гериле у Албанији

Balli Kombetar заправо каже: „Хајде да се организујемо одмах, а да се боримо касније.“ Или, како наводи још један извештај: „Кренућемо у акцију кад се Британци искрцају у Драчу.“

LNÇ заправо каже: „Организујмо се одмах и боримо се одмах. Наставимо борбу све док се савезнички војник не појави на тлу Албаније“.

Costa, стр. 167

¹⁰ Балист: члан Balli Kombetar.

¹¹ LNÇ – Levizija Nacional Çlirimtare (Покрет националног ослобођења), под руководством комуниста.

Ово је извод из извештаја о герилском рату и ратним стратегијама Balli Kombetar¹² и LNÇ током 1943; писали су их представници савезника на Балкану.

Слажеш ли се са тактиком која је описана у горњим изворима? Да ли „мале нације“ заиста треба да остану по страни док се велике силе боре? Објасни свој став.

I-14. Хрватски војни изасланик у Софији о ситуацији у Македонији

[...] Односи између Бугара и Немаца су добри. Пре неког времена у једном ноћном клубу у Скопљу дошло је до инцидента политичке природе и том приликом интервенисао је један немачки официр. У том клубу је оркестар свирао македонску химну, а један бугарски нижи официр је запљескао. На то му је пришао официр с вишим чином и упитао га зашто је пљескао. А он је одговорио: „Све што је македонско истовремено је и бугарско“. Кад је то чуо, бугарски официр га је ошамарио. Тај догађај приметили су неки немачки официри који су седели у истом клубу, па су упитали бугарског официра зашто је ошамарио свог колегу, али овај није одговорио, него је напустио клуб. Немачки официри су пошли за њим и напољу га истукли. Тај инцидент изазвао је незадовољство код свакога ко је био тамо и ко воли Македонију [...]

Документи за борбата от македонскиот народ за самостојност и национална држава, стр. 308–9

Овај текст део је ширег извештаја о ситуацији у окупираној Македонији, који је хрватски војни изасланик у Софији поднео Министарству одбране Независне државе Хрватске. Та унеколико бизарна прича показује неке аспекте односа између бугарског и немачког војног особља у Вардарској Македонији, која је у то време званично била бугарска територија.

Опиши односе између немачког и бугарског војног особља у Вардарској Македонији.

► **Сл. 4. Замењивање немачке војске бугарском војском после фашистичке окупације Македоније (април 1941)**

I-15. и I-16.

Проглас Националног ослободилачког фронта (EAM) – Komitet Sterea Ellada

ПРОГЛАС

Народу Румелије

Браћо,

Маска је пала и показало се право лице организације EDES. Јединице те организације кукавички су с леђа напаале наше снаге у Епиру и без повода заробиле више чланова Националног ослободилачког фронта. Њихов циљ је јасан: да у сарадњи са својим немачким партнерима [...] расту Национални ослободилачки фронт, пионирску организацију грчког народа, која се бори за ослобођење Грчке.

Браћо,

Знали смо шта је организација EDES, знали смо да сарађују са издајничким нитковима [...]. Знали смо шта је њихов циљ: да масакрирају Грчку, да слома национални ослободилачки покрет, да подјарме грчки народ и уведу диктаторски режим. Све смо то знали. Но, учинили смо све што је у нашој моћи да у што већој мери сачувамо је-

¹² Balli Kombetar (Национални фронт) био је политичка и војна организација у Албанији током Другог светског рата, чији је циљ био да после ослобођења успостави републику. Припадници ове организације борили су се против окупатора, али су повремено сарађивали с Немцима не би ли уништили комунисте. Комунистичка пропаганда је то искористила да дискредитује организацију Бали Комбетар међу Албанцима.

динство, јер је то било у интересу грчког народа – јер је то тражила борба за слободу. Али, сада, кад организација EDES отворено сарађује с Немцима [...]; сада кад они предузимају заједничке операције против грчког народа са циљем да га покољу и да га разједине у његовој борби за слободу, објављујемо у име грчког народа да ћемо их СЛОМИТИ и онемогућити им да нанесу штету дивовском подухвату који је грчки народ предузео да би извојевао слободу, подухвату који је хранио и који још увек храни својом крвљу.

Браћо,
имајте безрезервну веру у EAM–ELAS!
Ступајте у његове редове!
Само је EAM изникао из народа и бори се за народ.

Позивамо све људе које је непатриотска организација EDES завела с правог пута да отворе очи и да нам се прикључе у нашој светој борби за СЛОБОДУ. Живео EAM. Живео ELAS.

Смрт окупаторима, издајцима и убицама сопствене нације.

КОМИТЕТ EAM за STEREA HELLAS

Fleischer, Stemma kai svastika, 2, стр. 229

Проглас Националне демократске грчке уније (ЕДЕС) 1943.

НАЦИОНАЛНА ДЕМОКРАТСКА ГРЧКА УНИЈА [EDES]

ПРОГЛАС

Комунистичка партија, која је жртвовала ову земљу, која је препредено и подмукло узурпирала њене свете традиције, која је без потребе само увећавала број жртава, која је на све стране организовала убиства и терористичке нападе, која је опљачкала добре грађане, која је експлоатисала све и свакога, сада је прешла све границе увредљивог и бестидног понашања и усуђује се да оптужи EDES говорећи да се он састоји од германофила, агената Гестапоа и убица!!! [...] EDES стоји сувише високо да би та бедна клевета могла да стигне до њега и да га

дотакне. У EDES-овим редовима је сва војничка слава модерне Грчке, све моралне политичке личности и сваки прогресиван елемент у овој земљи.

Застава EDES-а је народна социјалистичка демократија и ту заставу он држи високо и чврсто и држаће је тако док народна социјалистичка демократија не буде установљена и не постане извор среће за све Грке. EDES је истински бакљоноша истинског патриотског духа. Његови почеци и његова дуга традиција, као и лична историја његових чланова чине га заклетим непријатељем свих непријатеља Грчке и крвожедних вукова из Софије. [...]

Грчки демократи и патриоти!

Останите што даље од издајника и клеветника. Што даље од оних који денунцирају окрвављени северни Епир и настављају да флертују с бугарским медведима. Што даље од непријатеља вашег мира и среће. Једном речју, што даље од Комунистичке партије. Придружите се EDES-у, Нојевој барки чистоте и надмоћи. Придружите се EDES-у, снажном таласу плиме истинске народне снаге.

EDES

Fleischer, Stemma kai svastika, 2, стр. 230

 Почетком јуна 1941. читава Грчка била је под тројном немачком, италијанском и бугарском окупацијом. Немци су наметнули суров окупациони режим, пљачкајући пољопривреду земље, њену индустрију, и захтевајући од Грчке да плаћа трошкове окупације. У зиму 1941–42. наступила је разорна глад која је узела десетине хиљада жртава. Комунистичка партија је у септембру 1941. предузела организовање Националног ослободилачког фронта (EAM). Он је имао два прокламована циља: организовање отпора и слободан избор облика владавине по евентуалном ослобођењу Грчке. У установљавању EAM-а учествовале су и друге мале земљорадничке и социјалистичке групе. Војни огранак (ELAS) формиран је убрзо потом. Неспособност традиционалног „политичког света“ да понуди вођство продужила се под окупацијом. Политичка празнина, створена за време Метакасове диктатуре, сада се повећала због

чињенице да је велики део либералног вођства отишао у изгнанство. Комунисти, маргинална снага у међуратном периоду, пожурили су да испуне овај вакуум. Нудили су визију боље и праведније будућности. Осим тога, пошто су преживели ранија прогањања, посебно под Метаксасовом диктатуром, стекли су искуство и способност да оперишу у илегалу. Иако су партијски вођи држали под чврстом руком вођство како ЕАМ-а тако и ЕЛАС-а, највећи део војника није припадао комунистима. Појавио се и низ некомунистичких група отпора, међу којима је најзначајнија била Национална демократска грчка унија (ЕДЕС), коју су створили грчки либерални официри. Године 1943. велика планинска подручја била су под контролом снага отпора.

? Упореди два претходна извора. Које су идеологије заступљене у овим прогласима? Каквим се аргументима они користе? Мислиш ли да је опредељивање за одређену страну било само питање идеологије? Да ли је за већинско становништво (с обзиром на просечан ниво образовања људи у то време) било лако да се определи за једну страну?

► **Сл. 5. Фотографија партизана (мушкараца и жена) са левог крила отпора у Грчкој**

Атина, Музеј рата; Британска збирка (*Istoria*, том 16, стр. 16)

К Снаге ЕЛАС-а у маршу. ЕАМ/ЕЛАС ојачан је великим бројем Грка који су желели да пруже отпор окупаторима. Током читаве окупације земље од стране сила Осовине он је био најважнији противник окупационих снага у Грчкој.

I-17. Одлука ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак о подизању устанка (8. јул 1941)

- Да се од ударних група формирају герилски одреди, који ће одмах почети акције против непријатеља;
- да се униште карабињерске и финансијске постаје по селима и варошицама, нападају непријатељске транспортне колоне и руше комуникације, да се распире све жандармеријске станице;
- да се све акције припремају тајно и изводе изненадно;
- да се заробљени италијански војници пуштају, а официри спроводе у више команде и комитете;
- да акцијама руководе мјесни и окружни комитети КПЈ, преко војних комитета у које треба да уђу најистакнутији чланови партијских комитета и по неколико официра.

Станишић, 2005.

К У духу одлуке Централног комитета КПЈ о почетку оружане борбе против окупатора, која је донета на састанку Политбироа Централног комитета КПЈ 4. јула 1941. у Београду, покрајински комитет КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак одржао је 8. јула 1941. године састанак у Стијени Пиперској код Подгорице. Седници су присуствовали: делегат Централног комитета КПЈ Милован Ђилас, организациони секретар Покрајинског комитета КПЈ Блажо Јовановић и чланови Покрајинског комитета КПЈ – Радоје Дакић, Саво Брковић, Будо Томовић, Видо Ускоковић, Крсто Попивоца и Периша Вујошевић. Једногласно је прихваћена одлука Централног комитета КПЈ о почетку оружане борбе.

? Зашто су све акције морале да буду изведене као изненадни напад? Шта мислиш, зашто је италијански војник требало да буде ослобођен? Да ли из чистог хуманизма или...?

I-18. Основи програма Освободилне фронте (ОФ, Ослободилачки фронт словеначког народа)

1. новембар, 1941.

1. Мора се водити немилосрдна оружана борба против непријатеља.
2. Та активност представља основ ослобађања и уједињења свих Словенаца.
3. Сматрајући заједницу југословенских народа природном и историјском, Освободилна фронте (ОФ) не признаје слом Југославије. Она ће уложити све своје напоре у борби за разумевање и јединство свих југословенских народа. У исто време, она тежи уједињењу свих словенских народа под вођством великог руског народа, на темељу права на самоопредељење сваког народа. [...]
5. Све групе које учествују у Освободилној фронте сагласиле су се да буду лојалне једна другој. [...]
7. После ослобођења, Освободилна фронте ће увести народну демократију. Сва питања која излазе из оквира националног ослобођења биће решена на демократски начин. [...]

Repe, *Sodobna zgodovina*, стр. 187

Убрзо пошто су Немачка, Италија и Мађарска окупирале Словенију у априлу 1941, Комунистичка партија Словеније (КПС) организовала је антиимперијалистички фронт, чији је циљ био ослобођење Словеније уз помоћ Совјетског Савеза. Таква организација није се проширила на остале делове Југославије. Поред КПС, остале оснивачке групе „Сокол“ и разне лево и либерално оријентисане групе хуманистичке интелигенције. После немачког напада на Совјетски Савез (22. јун 1941) организација је преименована у Освободилна фронте словенског народа (ОФ). У лето 1941. ОФ је позвао на оружани отпор против окупатора. Партизанима се прикључио велики број људи различитих уверења. У јесен 1941. ОФ је саставио изјаву о идеалима, названу „Основни циљеви ОФ“. Иако је ОФ укључивао политичке групе различитих идеологија, контролу је имала КПС. Осим ослобођења, циљ КПС била је револуција, а то је одбило многе људе и изазвало гра-

ђански рат на деловима словеначке територије. Али, укупно узев, већина Словенаца подржавала је ОФ, који је пришао Антифашистичком већу народног ослобођења Југославије (АВНОЈ), и учествовао у формулисању принципа на којима ће почивати нова федерална Југославија. Октобра 1944. на конгресу ОФ, којем су присуствовали делегати из читаве Словеније, изабран је Комитет националног ослобођења. Годину дана касније, он је преименован у Скупштину и образовао је део привремене владе. ОФ, као део народног фронте Југославије, освојио је власт на првим послератним изборима 1945. године.

Размисли о тачки 7. Да ли је она остварена?

I-19. Извод из говора др Секуле Дрљевића на Петровданском сабору

Црногорски народ је поносан што је успоставила слободна Црне Горе спојена са бесмртним дјелом Дучеа, генијалног ствараоца фашистичке Империје и са дјелима славне и побједоносне италијанске војске. Нарочито истичем, да се Дуче од почетка борио противу неправде учињене Црној Гори уништењем њене државне егзистенције и да није престајао борити се противу те неправде до успоставе Црне Горе својим побједоносним мачем... Позивам Сабор да изволи саслушати декларацију и примити ју акламацијом.

Глас Црногорца, орган италијанског Високог комесаријата за Црну Гору, бр. 9, 13. јул 1941, стр. 1.

I-20. Декларација Петровданског сабора

Црногорски сабор који се састао на Цетињу на Петровдан 12. јула 1941. године, у име Црногорског народа, као вјерни тумач његових жеља и његове воље даје ову Декларацију:

I Окупација Црне Горе од стране Србије, коју је противно вољи црногорског наро-

да прихватила тзв. Велика народна скупштина у Подгорици са својом одлуком од 26. новембра 1918. године, престала је.

II Стављени су ван снаге: Режим који је био створен у Црној Гори од бивше Краљевине Југославије и династије Карађорђевића. Видовдански устав и Устав од 3. септембра 1931. године, који су потјецали од поменутог режима, укинута су.

III Проглашава се суверена и независна држава Црна Гора у облику Уставне Монархије.

IV Црногорски сабор изјављује да су сви Црногорци благодарни фашистичким Оружаним Силама, чијом се заслугом остварило ослобођење њихове Домовине и сјећајући се уских веза које постоје између династије Петровић Његош и Италијанског Краљевског Дома, са повјерењем у дјело обнове дато увијек и свуда од Дучеа и од фашистичке Италије – ријешени да сједине живот и судбину Црне Горе са судбином Италије, успостављајући са њом везе уске солидарности. Накнадно ће се приступити склапању споразума између Црне Горе и Италије, прожети духом ове солидарности и сагласни уласку Црне Горе у акциону сферу Рима.

V Црногорски сабор, у помањкању носиоца Врховне власти шефа Државе, ријешено је да успостави краљевско намјесништво и да умоли његово Величанство Италијанског Краља и Цара да благоизволи одредити намјесника Краљевине Црне Горе који ће прогласити Устав.

Глас Црногорца, орган италијанског Високог комесаријата за Црну Гору, бр. 9, 13. јул 1941, стр. 2.

Након што је италијанска војска окупирала Црну Гору, део Црногорске странке, окупљен око др Секуле Дрљевића, организовао је 12. јула 1941. сабор на Цетињу (према православном празнику који се слави тога дана, назван је Петровдански сабор). Главни задатак сабора био је обнова црногорске независности под италијанским протекционизмом.

Које особине Секула Дрљевић приписује Дучеу, на чему му изражава захвалност? На што се мисли када се у првој тачки Декларације спомиње окупација Црне Горе од стране Србије? Којом тачком Декларације се проглашава независност Црне Горе? Која тачка је с њом у директној супротности? Објасни.

I-21, I-22. и I-23.

Из дневника југословенског партизанског команданта

Пре неколико ноћи дошло је до борбе са око 500 четника из одреда Драже Михаиловића. Разбијени су и око 140 заробљено. Наши су ликвидирали четнике у Пожези. У тој борби су наши партизани имали страховите жртве. Погинуо је командант батаљона друг Капелан, два командира чета и много партизана. [...]

Догодило се то да уместо борбе против фашистичких разбојника водимо борбу са браћом; уместо да проливамо непријатељску крв, ми се међусобно крвимо. Уместо да људи Драже Михаиловића пресрећу непријатељске камионе и отимају, они пресрећу наше камионе и отимају оно што је српски народ одвајао од својих уста и давао за народну борбу; уместо да пресрећу Немце и Немце убијају, они пресрећу наше људе и убијају из заседе.“

Дудић, стр. 240

Из записника са састанка Д. Михаиловића и представника немачке команде у Србији у селу Дивци

11. новембар, 1941.

Дража Михаиловић – Као војник не стидим се што сам националиста. У том својству желим једино да служим народу. При том нисам се ставио на страну оних који желе да истерају Немце. Али, нећу да дозволим, узимајући у обзир слабе немачке снаге које су у земљи, да Србија постане комунистичка. Водила се борба са појединим официрима и подофицирима, али то је ипак био само мањи број. Наша дужност је као војника да се не предамо догод можемо издржати. Стога нам се не може пребацити зашто се не предајемо.

[...] Борба против окупатора била је нужно зло како народне масе не би прешле на страну комуниста. Мени је као војнику ситуација више него јасна. Никад се не бих упуштао у препаде да није дошло до комунистичких препада и да Немци нису предали градове и села.“

Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, стр. 529

Из инструкција Драже Михаиловића мајору Ђорђу Лашићу и капетану Павлу Ђуришићу

20. децембар, 1941.

[...] Циљеви наших одреда јесу:

- 1) Борба за слободу целокупног нашег народа под скиптром његовог Величанства Краља Петра II.
- 2) Створити велику Југославију и у њој велику Србију, етнички чисту у границама Србије–Црне Горе–Босне и Херцеговине–Срема–Баната и Бачке.
- 3) Борба за укључење у наш државни живот и свих још неослобођених, словеначких територија под Италијанима и Немцима (Трст–Горица–Истра и Корушка) као и Бугарске, северне Албаније са Скадром.
- 4) Чишћење државне територије од свих

народних мањина и ненационалних елемената [...]

Са Комунистима – партизанима не може бити никакве сарадње јер се они боре против династије и за остварење социјалне револуције [...]

Поступак: са Арнаутима, Муслиманима и Усташама према њиховим заслугама за њихова гнусна недела према нашем живљу тј. исте треба препустити „Народном суду“ – према Хрватима који су под окупацијом Италијана поступити према њиховом држању у даном тренутку.“

Зборник докумената и података о НОР народа Југославије, XIV, књига 1, док. бр. 34

Ова два документа су покушај да се осветли улога и став четника и њихов однос према партизанима и Немцима. Четнике је предводио пуковник поражене Југословенске војске, Драгољуб Михаиловић. У лето 1941. четници и партизани су сарађивали и заједно су успели да ослободе неке градове у западној и централној Србији. Од самог почетка устанка, партизани и Михаиловићеви четници борили су се за контролу над градовима које су ослободили. Почетком новембра 1941. сукоб између два покрета прерастао је у отворени грађански рат. Обе војске тврдиле су да су једини истински борци против окупационих снага и да њихови противници сарађују с окупатором. До конференције у Техерану савезници су гледали на четнике као на своје савезнике и тек после тога почели су да дају извесну помоћ партизанима.

Како је Михаиловић објаснио немачком команданту нападе четника на Немце у првим месецима окупације? По твом мишљењу, да ли је он заиста сматрао партизане већом опасношћу од Немаца?

Обрати пажњу на ставове и предрасуде према другим народима у извору I–23. Који делови упутства су заправо позив да се чине ратни злочини?

► Сл. 6. Српски плакат

Николић, стр. 37

И Србија је у антикомунистичком фронту.

I-24. Заклетва учесника Острошке скупштине 8. фебруара 1942.

На овом мјесту гдје су се и наши ђедови заклињали освети и слободи ми, учесници конференције црногорских и бокелских родољуба, заклињемо се да ћемо остати вјерни духу свога народа, који је у борби за јуначку слободу стварао своје јунаке, пјеснике и светитеље, своје тврђаве и своје манастире – заклињемо се да нећемо објесити своје пушке док наша побједа не сатре и последњег фашистичког крвника, док наша побједа не осрећи живот наше дјеце и не огране гробове наших предака.

„Ко издао, браћо те јунаке....
крвљу му се прелили бадњаци,
крвљу крсно име ославио,
своју дјецу на њ печену ио!...
Ко издао браћо, те јунаке,
рђа му се на дом распртила (распртила –
раширила, просула)
за његовим трагом покојнице
све кукале довијек лагале.”

Лакић, стр.152

Скупштина угледних родољуба из Црне Горе одржана је 8. фебруара 1942. године у манастиру Острог. У раду Скупштине учествовало је 65 делегата, представника свих друштвених структура. На Скупштини је изабран Народноослободилачки Одбор за Црну Гору, у који су изабрани представници из свих крајева Црне Горе. На скупштинском заседању указано је на две опасности по црногорски народ: појава четништва, које је угрожавало јединство народа у борби окупатора, и глад, која је мучила исцрпљено црногорско становништво.

I-25. Сарадња између усташа и четника

Сведочење Сава Пређе

„Усташке власти су, под притиском Нијемаца, почеле да ревидирају политику према српском становништву у Босни и Херцеговини. Њемачком окупатору је било важно да има мир да би могао експлоатисати природна богатства и користити их за фронт. [...] Павелићева влада донијела је низ мјера. Увела је у Хрватски државни сабор представнике Срба [...], основала Хрватску православну цркву и позвала у домобранство поједина годишта српских младића, итд. [...] Усташко руководство прихватило је политику споразумијевања са четницима. Прве преговоре и споразуме власти НДХ направиле су са четничким командама на Озрену и Требави. Тим споразумима четници су признали НДХ и изразили оданост Поглавнику. Прекинута су сва непријатељства према војним и грађанским властима НДХ, које ће бити успостављене на цијелој територији гдје се налазе четнички одреди. С циљем вођења заједничке борбе против партизана, четници задржавају своје војне формације, наоружање и команде, а у акцијама против партизана снабдијевају их војне јединице НДХ. Рањени четници ће се лијечити у болницама оружаних снага НДХ.“

Сарајево у револуцији (ур. Албахари и др.), том 3, стр. 398–399

 Иако су снаге Независне Државе Хрватске биле у рату са представницима српских ултранационалиста (четници), што је за последицу имало велики број жртава међу невиним цивилима, током 1942, а под немачким притиском, хрватски и српски националисти повезали су се како би водили заједничку борбу против комуниста.

 Шта је навело непријатеље (четнике и усташе) на сарадњу? По твом мишљењу, да ли је до ње дошло само због немачког притиска?

I-26. Почетак устанка у Босни

Сведочење Жарка Згоњанина¹³

„Док смо били у заносу око стварања прве партизанске групе и задовољни што посао иде добро, ситуација се на читавој Козари¹⁴ нагло измијенила и између 28. и 30. јула¹⁵ појавили су се самоупућени курири и проносили вијести да је устанак почео и да се све мора дићи на ноге. Устаници с дубичког среза,¹⁶ вјеројатно самоиницијативно, напали су жандармеријску станицу на Кнежици и ликвидирали је. То је отприлике центар Козаре, те се пронио глас по Козари да је устанак почео. [...] Договорили смо се да препоручимо народу да се врати кућама док ми не питамо руководство¹⁷ шта треба радити. Неки су пристали, неки нису. Одмах сам се упутио ка Лешљанима знајући да је Шоша¹⁸ тамо. [...] Шоши сам рекао какво

је стање и питао да ли има нове директиве. Шоша ми је одговорио да ни он не зна шта се дешава. Народ се масовно диже и пуца на све стране.“

Козара у Народноослободилачком рату (ур. Жарко Згоњанин и др.), том 1, стр. 349

 После Другог светског рата комунистичке власти су тврдили да је побуна почела као устанак који је подстакла једино Комунистичка партија. Међутим, овај извор показује да је устанак подстакнут и нагоном за преживљавање.

 Зашто су партизански вођи са Козаре саветовали народу да се врати својим кућама и остане онде док се са руководством не обаве консултације шта да се ради? Зашто је било важно да они (комунисти) организују побуну? Како и зашто се понекад тумачење историјских догађаја разликује од догађаја самих?

I-27. Формирање SS-„Ханџар“ дивизије у Босни²⁰

Сведочење Џемала Биједића²¹

„То је период када непријатељ води пропагандно-мобилизаторску акцију у Сарајеву с циљем формирања XIII SS, назване „Ханџар“ дивизија. Зато је у Сарајево дошао њемачки, и ко зна чији још агент, палестински велики муфтија Ел Хусеини, који је успоставио контакт са реакционарном групом Муслимана. Имали смо обавјештења о чему се је расправљало на тим сас-танцима, јер им је присуствовао и човјек

¹³ Жарко Згоњанин, босански Србин, рођен је 1916. године у близини Приједора (северозападна Босна). Био је један од организатора устанка 1941. године на Козари и у Босанској крајини. После Другог светског рата био је један од челника државне полиције у Босни и Херцеговини. Умро је у Загребу 1970.

¹⁴ Планина у северозападној Босни.

¹⁵ 1941.

¹⁶ Град у северозападној Босни.

¹⁷ Комунистичко вођство.

¹⁸ Славни партизански херој са Козаре.

¹⁹ Ханџар је назив за дугу сабљу која је коришћена у османлијском периоду.

²⁰ За време Другог светског рата Босна је била део Независне Државе Хрватске.

²¹ Џемал Биједић рођен је 1917. у Мостару. Био је члан југословенске Комунистичке партије од 1939. и учесник комунистичког партизанског покрета од 1941. За време и после Другог светског рата био је једна од кључних фигура у политичкој хијерархији. Иако је био босански муслиман, отворено је писао о примерима муслиманске колаборације са нацистима (рецимо, о муслиманској SS „Ханџар“ дивизији). Погинуо је 1977. у авиону који се срушио у близини Крешева (Босна и Херцеговина). Пред смрт био је један од водећих југословенских политичара.

који је држао везу с нама. Ел Хусеини је инсистирао на томе да Муслимани дају свој допринос побједи Њемачке и настојао да се формира посебна SS јединица, већ поменута „Ханџар“ дивизија, а затим још једна. Најреакционарнији дио Муслимана, који се одредили за НДХ, односно Њемачку, рачунао је да та јединица може послужити као снага којом ће Муслимани моћи да калкулишу у овом или оном моменту. Злоупотребљавајући изузетно тежак положај мухаџира, непријатељ је успио да у ову SS дивизију увуче и добар део њих. Формирајући „Ханџар“ дивизију по бројности и устројству њемачких јединица, нацисти су је послали на претходну обуку у Француску и Њемачку, да би почетком 1944. године дошла најприје у Срем, а затим у источну Босну, гдје је извршила бројне злочине. Била је састављена од једног броја окрвављених усташа и олоша, подржавана од најреакционарнијих муслиманских, фашистички оријентисаних кругова. Из каквих средина су врбовани припадници ове дивизије, најбоље говоре сачувани подаци војних и политичких органа Трећег рајха у тзв. НДХ. Наиме, приликом врбовања „добровољаца“ у муслиманску SS дивизију, свакој породици из које је био бар један „добровољац“, било је „загарантовано“ снабдијевање прехрамбеним артиклима и новцем колико су добивали и војници Трећег рајха. Међутим, то никада није заживјело у пракси, јер је родбина – жене, родитељи или дјеца, да би то остварила, морала испунити одређене формуларе, а они то нису могли учинити, јер су били „неписмени“.

Сарајево у револуцији (ур. Албахари и др.), том 3, стр. 398–399

? Шта су, по твом мишљењу, били мотиви за приступање SS-у? Верујеш ли да породице добровољаца нису примиле храну и новац, који су им били обећани, из разлога који су наведени у тексту?

I-28. Дарко Ступарић пише о формирању прве хрватске партизанске јединице у близини Сиска (Хрватска) у јуну 1941.

У дворишту куће обитељи Ласић у Жабну те се вечери окупило око десетак комуниста и скојеваца. Прошли су стотињак метара од села и под једним храстом одржали састанак. Договарали су се до поноћи. Чланови партијских организација из оближњих села разишли су се затим због задатака које су требали извршити исте ноћи. Цапо и Маријан остали су сами под храстом, распрострли шаторска крила и легли. Била је то њихова прва партизанска ноћ. Били су први југославенски партизани.“

У првим данима партизанског ратовања „[...] свих је занимало колико ће трајати рат. Односно докле ћемо ратовати, имамо ли шансе да дигнемо устанак итд. [...] Неки су питали: 'Ако се завучем у штагаљ и ако будем ондје пет-шест тједана, хоће ли све ово завршити?' Таквима смо одговарали да ће тешко завршити тако брзо, да је за нас најважније да се оружјем одупремо, да је то засад наша одлука, али да ће такву одлуку донијети цијела партија.“

Дедијер, стр. 397

? Како је изгледала партизанска реалност у првим данима покрета отпора? Шта мислиш о жељи за сакривањем у штагљу?

I-29. Сведочења о расположењу у Охриду приликом уласка Немаца, Италијана, Бугара и партизана током Другог светског рата

Улазак Немаца у Охрид, 10. априла 1941. У четвртак увече, око пет сати, сва звона почела су да звоне јер су тад почеле да стижу немачке јединице. [...] Неки људи чекали су их у центру, а Панто Рилкоски нудио им је хлеб, со и воду. Они су се плашили да је све то отровано, па је Панто морао први да проба. Касније их је

један српски поморски официр одвео до морнарице и предао их је. Знао је немачки и вероватно је био Хрват. Пошто су прошетали градом, сели су да ручају, а јели су храну из конзерве [...] Радње су биле затворене. Радиле су само две кафане, али тамо нису служили ни пиће, ни кафу и чај јер није било шећера [...]"

Улазак Италијана, 11. априла 1941.

У ноћи између петка и суботе италијанске јединице дошле су с колима пуним војника и оружја [...] Италијани су били прилично гладни и тражили су од народа јаја и пилиће, куповали су хлеб и слично. Деца су им продавала храну, а за узврат су добијала новац – лире и албанске леје."

Улазак Бугара, 12. маја 1941.

Дванаестог маја у пет по подне стигла је најпре бугарска полиција. Примио их је председник општине, Илија Коцарески. Петнаест дана касније дошао је и остатак бугарских трупа. Немачки генерал Линдеман одржао је говор који је превођен и у којем је рекао да је предао град Бугарима јер је он њихов и они треба да управљају њиме. Онда је говорио бугарски генерал, који је рекао да смо ми били робови српског народа и изразио захвалност немачкој ослободилачкој војсци. Ето тако су се у Охриду променили господари три пута за месец дана [...]"

Улазак партизана 15. октобра 1944.

Петнаестог октобра (1944) у недељу ујутро дошли су партизани. Народ је знао да долазе. Дошли су јашући на коњима. Народ им је приредио величанствен дочек. Било је много људи, младих и старих. [...] Следећег дана дошло је још партизана. Међу њима биле су жене наоружане бомбама, машинкама, реденицима, обучене у панталоне, што је била прилична новост [...]"

Митрески, стр. 230–232, 280

❓ Шта су сличности, а шта разлике између ових описа? Је ли могућно разазнати ауторов став према различитим војскама које су долазиле у Охрид?

► Сл. 7. Бошњаци у усташким јединицама

Кришто, стр. 257

🔑 Усташе су посвећивале посебну пажњу Бошњацима. Павелић је објашњавао да су цифре од 7,5 милиона Срба и само 2,5 милиона Хрвата нетачне; има 5,5 милиона „католика и муслимана Хрвата“. Како би придобили муслимане за своју страну, звали су их „цвеће хрватског народа“. Босански муслимани формирали су засебне јединице у усташким снагама. Разликовали су се од других јединица по „фесу“, традиционалној муслиманској капи.

I-30. Исказ једног детета о ривалству политичких група у Албанији

Следећа смицалица коју су испробали била је да партизани, преобучени у немачке униформе, дођу к нама и клевету комунисте, да виде хоћемо ли да се сложимо с њима. Немачки симпатизери изводили су исту смицалицу са свима у Арзи. И три фракције изводиле су исту смицалицу са свима у Арзи. Мушкарци који су долазили у куће увек су били из неког другог дела земље и у Арзи их нико није познавао. На тај начин откривали су како су се људи односили према свакој од фракција.“

Hysolli, стр. 58

? Како су фракције покушавале да открију ко их заиста подржава, а ко не? Шта ти овај одломак говори о свакодневном животу цивила? По твом мишљењу, шта је могао да буде најбољи начин да се одговори на питања о различитим војскама/фракцијама?

I-31. Циркуларно писмо централног већа LNÇ свим регионалним комитетима у Албанији (9. септембра 1943)

У случају савезничког искрцавања, Веће националног ослобођења мора да буде истинска снага. Они морају да мобилизују читав народ око себе и не смеју да дозволе да друге снаге, као Бали Комбетар, изврше икакав утицај на народ. [...] Од овог тренутка снаге Националног ослобођења морају да се докажу на сваком месту и кад дође до искрцавања, морају да се кроз већа Националног ослобођења представе савезницима као једина снага албанског народа. [...] Управљање Албанијом мора у целости да буде у рукама ослободилачких већа.“

Smiley, стр. 89

? Шта се овим писмом саветује људима, како да се понашају у случају савезничког искрцавања у Албанији? Како да покушају да предупредe афирмацију других политичких снага? Какав је био однос LNÇ према ривалским политичким групама у Албанији? Да ли је коначни, па чак и главни циљ покрета отпора био да дођу на власт?

? Општа питања за потпоглавље Iб.

Направи табелу са три колоне. У прву упиши окупационе снаге, у другу комунистичке снаге, а у последњу антикомунистичке снаге из сваког од извора. Опиши односе између комунистичких и антикомунистичких снага које су оперисале у истој земљи. Направи листу снага које су постојале у вашој земљи. Сазнај више о њиховим вођама и циљевима. Како су организоване партизанске снаге? Какве су тешкоће имале? Снаге отпора нису се бориле само за слободу него и за неке друге циљеве. Који су то циљеви били?

IV. Односи са два коалицијама и са суседним земљама

I–32. и I–33.

Новински извештај о војном пучу и збацивању проосовинске владе Краљевине Југославије. Пуч се одиграо 27. марта 1941, после приступања Југославије Тројном пакту

Идући из периферијских улица поворке су се сливале једна у другу и расле у моћну реку. У поворци су били измешани радници, намештеници, омладина, грађани, сељаци и жене. На челу поворке су ношене државне заставе [...] Цело време народ је демонстрирао своје расположење. Викало се: „Живела народна влада!“, „Живела народна војска!“, „Војска с народом!“, „Тражимо демократска народна права!“, „Амнестија за политичке осуђенике!“. [...] На Славији су говорили представници омладине и радника и г. др Драгољуб Јовановић.²² Сви су изразили радост што је ранија влада смењена и жељу Београда да се не стане на пола пута, да се сачува мир и независност народна. [...] Пред спомеником Вука Караџића одржано је неколико говора. Поред осталих говорника говорио је професор универзитета др Сима Милошевић. Народи Југославије, по речима г. Милошевића, желе да очувају народну независност, слободу и да извојују демократска права.

Политика, 28. март 1941.

Извештај врховног рабина Југославије др Исака Алкалаја Југословенској влади у изгнанству о догађајима у Југославији од краја марта до краја јуна 1941. године

Тога дана [26. марта] дошло је до нереда по свим средњим школама истовремено [...] Кроз сва одељења орило се „боље рат него пакт, боље гроб него роб“ [...] Распуштене су све школе а увече је дошло до демонстрација на Калемегдану и Славији.

Грчки конзулат је био препун младих људи између 17 и 20 година који су хтели да се пребаце у Грчку и тамо боре као добровољци. [...]

Чим се чуло за преокрет, све су улице окићене заставама а многе и цвећем. Већ у шест сати ујутру [27. марта]. улице су биле препуне света, сељака у свечаном руху који су непрестано пристизали из околних села, радника, интелектуалаца, ђака и грађана, старо и младо, све је то било изашло да да одушка својој радости, све се то узајамно грлило, плакало, певало и клицало. Тога дана поздрав је био „живео Краљ, живела Југославија“. [...] Енглеско, америчко, руско и грчко посланство били су просто опседнути. Поједине групе ишле су од посланства до посланства, продирале у дворишта и играле кола дочекиване од до суза тронутих шефова и особља делегација. [...] Образоване су поворке са заставама југословенским и савезничким на челу и ишле према центру, кличући Краљу, Отаџбини и војсци, вичући против Хитлера и његових плаћеника. [...] Око подне дошло је до великих демонстрација пред Немачким саобраћајним бироом. Један човек стао је на прозор држећи велику Хитлерову слику и запалио један њен угао. Слика је полако горела а френетично пљескање оних доле проламало се и допирало чак до других крајева вароши. Затим су двојица извукли немачку заставу са кукастим крстом и зубима је растргли.

Токови историје, 1–2/1997, стр. 181–182

? Каква је била реакција становништва на потписивање Тројног пакта од стране југословенске владе и на војни пуч који је уследио? Који детаљ открива да су демонстранти били свесни да ти догађаји могу да узрокују напад Немачке на Југославију?

²² Др Драгољуб Јовановић (1895–1977), универзитетски професор, био је вођа левог крила Сељачке странке. После Другог светског рата, Титов режим осудио га је на дугогодишњи затвор због његових опозиционих активности.

► **Сл. 8. 27. март 1941. Масовне демонстрације против сила Осовине у Београду**

Бранко Петрановић, Никола Жутић, 27. март 1941.

🔑 Хитлерова бесна реакција на војни пуч који је организовала група југословенских официра реагујући на приступање југословенске владе Тројном пакту 25. марта испољила се у нападу на југословенску престоницу 6. априла 1941. и у уништењу прве југословенске државе.

I-34. Из мемоара Константина Кацарова,²³ познатог бугарског адвоката, о првој години Другог светског рата

У тој фази „drôle de guerre“, у Бугарској се рат, бар на површини, једва осећао, у политичком као и у војном смислу. Унутрашња ситуација почивала је на царском ауторитету, а он је опет почивао на војсци очишћеној од официра који се баве политиком и на министрима који нису чланови ниједне партије. Спољна политика земље била је политика чекања, политика курса „проћи неопажено“. [...] Бугарска је била неутрална. Та реч имала је посебно привлачну снагу за Бугаре. Водили смо три рата и пропатили две националне катастрофе, које су сачувале националне идеале којима се инспирисала наша генерација. Бугари нису

²³ Константин Кацаров рођен је 1898. у Софији. Био је професор Правног факултета Универзитета у Софији (1931–1953). Неправедно је осуђен 1953. Ослобођен је, јер је касније утврђено да је његова пресуда била погрешка правосуђа. После обарања пресуде, емигрирао је у Швајцарску.

веровали да ће ратом или учешћем у великом међународном савезу поправити своје животне услове.

Типичан пример изгубљене вере Бугара да их у то време срећа чека у међународној политици даје следећи виц, веома популаран у то време:

Пижо сретне сеоског учитеља и пита га: „Учитељу, овог пута ћемо остати неутрални, зар не?“

„Не, не,“ одговара учитељ, који је специјалиста за међународну политику, „овог пута Бугарска неће бити немачка савезница. Сада идемо са Енглеском!“

„Одлично! Нек једном и Енглеска заради батине!“

Кацаров, стр. 547–548

❓ Зашто је већина Бугара хтела да избегне нови рат? Да ли су очекивали да ће им потоњи светски сукоб донети икакву добробит?

I-35. Познати бугарски новинар Данаил Крапчев о оптужби да Бугарска не пружа отпор немачкој војсци

Зашто нису зауставили немачку војску?

Неке земље критикују Бугарску што је дозволила немачкој војсци, своме савезнику у Светском рату, да прође кроз њену територију. Морамо да нагласимо да су те земље Велике силе. Ми, Бугари, имамо сва права да их питамо: зашто они, који критикују Бугарску што је дозволила немачкој војсци да прође кроз њену територију, нису зауставили исту ту војску у њеном маршу прошле или претпрошле године? [...] Зашто нису дошли у доњи ток Дунава да зауставе Немце, него хоће да седам милиона Бугара, који су били немачки савезници у Светском рату, спречи Немце да пређу велику реку?

На крају крајева, не би требало заборавити да је Бугарска жртва Версајског уговора, који је за њу почео у Букурешту, а завршио у Неију. Зашто би седмомилионске нације биле обавезне да зауставе јуриш осамдесет милиона Немаца који хрле да створе нову Европу? И Бугарска и Немачка су жртве победника у рату који се водио пре две деценије и ми чекамо да победи правда [...].

Новине „Зора“, Софија, 6. март 1941.

Крапчев, стр. 210–211

? Шта су ауторови аргументи? Јесу ли они уверљиви? Шта је Крапчевљев став према Немачкој и Немцима?

1–36. Исти бугарски новинар Данаил Крапчев коментарише брзу победу Немачке над Југославијом у априлу 1941. године

Срушена је земља која је 1885. напала Кнежевину Бугарску јер се Јужна Бугарска прикључила северној. Срушена је земља која је 1913. перфидно одбацила савезнички споразум између Бугарске и Србије и изазвала рат међу савезницама (Други балкански рат). Срушена је земља која је на мировним преговорима у Букурешту хтела да добије Царево село, као и да „поломимо зубе у Софији“, како је изјавио српски представник Спалајковић. Срушена је земља која је Грчкој дала домовину Ђирила и Методија. Срушена је земља која је подстакла атентат на аустријског принца престолонаследника, изазивајући тиме Светски рат. Срушена је земља која је допринела да Бугарска буде избачена из егејског региона. Кажемо земља, а не српски народ, јер народ није крив; крива је њихова владајућа интелигенција, која је одувек мрзела Бугарску [...]

Не само што је та земља потлачила више од милион Бугара одвајајући их од нас и покушавајући да узме њихова срца, душе и матерњи језик, него је и изнутра поткопавала Бугарску [...]

Исус Христ је устао из мртвих! Од сада ће грађани Бугарске дисати слободније. Радујмо се!“

Крапчев, стр. 145–146

? Шта је Крапчевљев разлог за срећу поводом овог догађаја? Да ли се његова срећа односи на читаву Југославију или само на њен део? Зашто? Шта тај чланак говори о своме аутору?

► Сл. 9. Румунске новине: краљ Михаил, генерал Антонеску, Мусолини, Хитлер (1941)

„Universul“, br. 130, 15. мај 1942.

► Сл. 10. Румунске новине: краљ Михаил и генералисимус Стаљин (1945)

„Universul“, 26. октобар 1944.

? Упореди ову фотографију са претходном. Какво је твоје мишљење о румунској војсци и о политичарима који мењају страну? Да ли мислиш да је ново „другарство“ искрено? Објасни свој одговор.

I–37. и I–38.

Извод из Мемоара (18. октобар 1941) ондашњег премијера Емануила Цудероса у званичној влади Грчке у Каиру, некадашњег банкара познатог по либералним погледима и супротстављању Метаксасовом режиму, упућено Британцима

[...] Повратак Краља и његове породице у нашу земљу питање је части, јер је он следио исправну и храбру политику, али и зато што је то у најбољем интересу нас самих и наших савезника. Свако довођење режима у питање, до којег би могло доћи после рата, бацило би Грчку у сукобе и анархију без краја. Ако се наши пријатељи радују послератној Грчкој, способној да настави да спроводи своју спољну политику и користан политички утицај на Медитерану и на Балкану, они морају већ сада да припреме тле које ће онемогућити да се у Грчкој догоде такве аномалије.“

Fleischer, том 1, стр. 181

? Како Цудерос покушава да увери савезнике да је повратак краља у њиховом најбољем интересу? Шта ти мислиш о његовим аргументима?

Порука британског Министарства спољних послова британском министру у Каиру 14. августа 1944.

Оно што би боље послужило нашим интересима била би предаја Немаца у тренутку када наше снаге буду спремне да уђу у Грчку, под условом да они предају и свеукупно немачко оружје и залихе, тако да то не падне у руке ЕАМ-а, и да нема никаквог јаза из којег би ЕАМ могао да извуче корист. За то би било више изгледа ако би материјал могао да се преда у лукама које су нама лако доступне. Наравно, фелдмаршал за Блиски исток разматра разне путеве и начине и узеће у обзир горња разматрања.“

Iatridis, стр. 227

? Немачка је започела инвазију на Грчку у априлу 1941. и грчке, као и британске трупе брзо су савладане. Три дана пре пада Атине 23. априла, генерал Цолакоглу без сагласности владе склопио је са Немцима споразум о примирју. Краљ и његова влада повукли су се на Блиски исток. У Грчкој је установљена колаборационистичка влада. У марту 1944. ЕАМ је формирао Политички комитет националног ослобођења, који је требало да управља Грчком и који је представљао директну претњу влади у егзилу. Нови премијер владе у егзилу Јоргос Папандреу је, под британском егидом, започео формирање владе националног јединства. На крају је дао ЕАМ-у пет споредних министарстава у новој влади. Папандреуова влада вратила се у ослобођену Атину у октобру 1944, праћена невеликим британским снагама. Папандреу није дао првенство захтевима за кажњавање колаборациониста. Али, главни проблем лежао је у демобилисању герилских војски и њиховом замењивању националном војском. ЕАМ-ов кандидат се повукао из кабинета и неколико дана касније, 3. децембра 1944, ЕАМ је организовао масовне демонстрације. Полиција је пуцала и убила око петнаесторо људи. Јединице ELAS-а напале су полицијске станице. У Атини су вођене жестоке уличне борбе између ELAS-ових јединица, на једној, и британских и владиних снага, на другој страни. На крају су британске трупе однеле превагу у борби.

? Каквог се јаза плашило британско Министарство спољних послова? Због чега?

I–39. Бригадни генерал Мајерс, командант британске војне мисије у Грчкој, процењује утицај отпора нацистима на свеукупни ток рата

Убрзо после окупације, Грчка је за непријатеља постала подручје од знатне стратешке важности. Не само да је земља цеђена како би дала максимум локалних

производа него су и њене луке, поготову Пиреј, коришћене колико за снабдевање непријатељских острвских ваздушних база у источном Медитерану, толико и да се војне потрепштине дотуре преко мора до северне Африке.

У јесен 1942, баш кад смо пробили линију код Ел Аламејна, срушен је вијадукт код Горгопотамоса и једини железнички пут до Атине пресечен је на шест критичних недеља,²⁴ током којих непријатељ није био у могућности да користи Пиреј за ојачавање својих трупа у северној Африци тако малим резервама као што је већ био случај у јужној Грчкој. Широко распрострањене саботаже комуникација у јуну и јулу 1943. привремено су одсекле две немачке дивизије од главног фронта на Сицилији. То је знатно допринело свеукупном плану, успешном искрцавању и заузимању острва. Процењује се да су између 1941. и 1944. андартес* нанели непријатељу губитке од преко двадесет пет хиљада. Познато је да је преко сто педесет локомотива оштећено или уништено. Подигнуто је у ваздух преко сто мостова. Преко две стотине педесет бродова од око шездесет осам хиљада тона потопљено је или оштећено саботажом. Током 1943. акције андартеса зауставиле су тринаест италијанских дивизија у Грчкој. После италијанске капитулације, Немци су били принуђени да тамо држе шест дивизија. Да је непријатељ ослабио своју окупациону армију пре него што је у планинама избио грађански рат, озбиљно би ризиковао да Грци подигну свенародни устанак.“

Myers, стр. 280–281

❓ Зашто је Грчка била од стратешког значаја за Немце? У чему је значај уништења вијадукта код Горгопотамоса?

²⁴ Рушење железничког вијадукта код Горгопотамоса у новембру 1942, преко којег је прелазила железничка пруга Солун–Атина, било је једна од најспектакуларнијих акција пружања отпора у окупираној Европи. Извели су га герилци, чланови ELAS-а и EDES-а и саботери које је падобранима спустила у Грчку Британска егзекутива за специјалне операције.

*Партизани.

► Сл. 11. Фотографија из румунских новина: другарство између румунске војске и Црвене армије – официри на фронту

„Universul“, Букурешт, 6. октобра 1944.

❓ Које је године могла бити снимљена ова фотографија? Објасни свој одговор.

I–40. Третман енглеских заробљеника у Румунији (1944)

Антонеску је обавестио Часа да ће нас заштитити од Немаца иако ја овамо долазим као непријатељ. Нису морали да измишљају за Немце никакав изговор што нас узимају у заштиту и захваљујући томе ће нам професор Михаил Антонеску помоћи да напишемо своје изјаве. Ни у ком случају не смемо да признамо да смо послати ради саботаже нафте, јер би такав чин против стратешке сировине пружио Немцима валидан аргумент да нас преузму [...] Ето, тако је најближи Хитлеров савезник – квислинг – ухватио три британска падобранца, затим им понудио своју заштиту и послао властитог министра спо-

љних послова да их поучи како да се понашају кад их Немци буду испитивали. Колико би људи код куће – навиклих да о рату просуђују у најопштијим и мање двосмисленим цртама – могло и да помисли да је тако нешто могућно?“

Porter, стр. 161

 Овај извештај написао је Ајвор Портер, енглески обавештајац послат у Румунију са задатком да успостави везу са Јулијумом Манијумом,²⁵ вођом демократске опозиције. Третман којем су били подвргнути заробљеници показује став Антонескуове владе, која је упркос званичним изјавама верности Немачкој, настојала да задобије симпатије сила унутар савезничких снага.

 Чиме се, по твом мишљењу, објашњава неуобичајен третман ратних заробљеника?

I-41. Из записника о разговору између Ј. Б. Тита и В. Черчила у Напуљу 12. августа 1944.

[...] МАРШАЛ ТИТО је рекао да што се тиче Срба он није у свађи с њима већ само с Михаиловићевом групом која је окренула пушке против партизана у најкритичнијем тренутку. МИНИСТАР ПРЕДСЈЕДНИК је рекао да је право рјешење за Југославију демократски систем који би се ослањао на сељацима, док би увјети на сељачким имањима постепено постајали све бољи.

МАРШАЛ ТИТО је рекао да, као што је неколико пута јавно изјавио, не жели увести комунистички систем у Југославији, ако не због другог онда због тога јер се очекује да ће већина европских земаља након рата живјети у демократском систему од чега се Југославија не би смјела разликовати.“

Tito–Churchill: Строго тајно, стр. 277

 Да ли је Тито био искрен према Черчилу?

I-42. Наредба италијанског краља Виторија Емануелеа III од 3. маја 1941. о анексији Љубљанске провинције Италији

КРАЉЕВА НАРЕДБА ОД 3. МАЈА 1941 – XIX, БР. 291

Оснивање Љубљанске провинције

ВИКТОР ЕМАНУЕЛ III

[...] Члан 2. Наредбом Краља издатом на предлог Дучеа и министра спољних послова, Љубљанска провинција ће – због компактног словеначког становништва – уживати аутономни статус, чиме ће се узети у обзир етничке карактеристике становништва, географски положај земље и њене посебне локалне потребе.

Члан 3. Административна власт биће у рукама Високог комесара именованог Краљевом наредбом, на предлог Дучеа, премијера, као и министра унутрашњих послова.

Члан 4. Високом комесару помагаће веће састављено од четрнаест чланова изабраних из продуктивних група словеначког становништва.

Члан 5. За становнике Љубљанске провинције неће бити обавезне војне службе.

Члан 6. Настава у основним школама одржаваће се на словеначком језику. На секундарном и терцијарном нивоу школовања постојаће изборна настава италијанског језика. Све званичне одлуке издаваће се на оба језика. [...]

Ferenc, стр. 33

²⁵ Јулијум Манију (1873–1953), румунски политичар. Истакнути лидер румунског националног покрета у Трансилванији за време Аустроугарске монархије. У међуратном периоду Манију је био једна од главних политичких фигура и постојано је промовисао демократске идеје. Био је лидер демократске политичке опозиције за време Антонескуове владе. Комунисти су га осудили и затворили (1947). Манију је умро у затвору у Сигету.

К Италијанске трупе окупирале су западне и јужне делове Словеније. После краткотрајне војне администрације, италијански окупатори трансформисали су своје окупирани територије у такозвану Љубљанску провинцију (Provincia di Ljubliana). Њоме је управљао високи комесар. Неколико дана после окупације, власт је преузело словеначко тело под именом Национални савет, али је оно трајало само неколико месеци и није имало никакву стварну моћ. Правно, Љубљанска провинција била је једна од италијанских провинција. Добила је аутономни статус, који се манифестовао у различитој титули њеног управитеља („високи комесар“ уместо „префект“, како је титула гласила у Италији), у двојезичности, у формалној коадминистрацији, тј. учешћу саветодавног већа за Љубљанску провинцију, чији су чланови били Словенци, и најзад у чињеници да словеначки грађани нису морали да служе војску. После италијанске капитулације, некадашњу италијанску окупациону територију преузели су Немци.

? Коментариши члан 4.

I-43. Анегдота Ивана Венедикова, познатог бугарског археолога, о његовим односима са Немцима у Македонији

У том тренутку Стамен Михајлов довео је немачког војника, археолога. Био је типичан Немац, плав, висок, у униформи; налазио се са својом јединицом у Скопљу. Имао је око 35 година и специјалност му је била преисторијско доба [...]

Последњи пут кад сам га видео, Ланге ми је испричао виц о нама, Бугарима: „Прича се да вас има дванаест милиона“, рекао је.

„Не, само шест.“

„Не, дванаест, шест милиона је с нама, а других шест – са Совјетским Савезом“, рекао ми је.

То ме је растужило, али ништа нисам рекао. Је ли могуће да је он у праву?

Venedikov, стр. 238–239

? Шта је скривени немачки приговор? На основу чега је дат?

? Општа питања за потпоглавље IV.

Који су чиниоци утицали на одлуку о стварању одређених коалиција? Зашто су политички актери мењали коалиције? Да ли су активности одређених актера биле у складу с њиховим прокламацијама с почетка рата?

Iг. Верске организације

I-44. Посланица архиепископа Јањине (Грчка) свим хришћанима под његовом надлежношћу (10. септембра 1943)²⁶

Хришћанима наше земље
Деветог овог месеца војну управу над Епиром презеле су немачке окупационе власти. Носиоци те власти објавили су да немачка војска предузима мере да заштити

мирољубиво становништво које поштује закон, али да припаднике гериле сматра непријатељима не само немачке војске него и мирољубивих грађана, који ће сносити последице строгог кажњавања, јер ће бити неопходно да се предузму оштре мере, према кривима и према невинима без разлике. Користимо ову прилику да се још једном обратимо нашем хришћанском народу и да га подсетимо колико су критична ова времена и да упутимо очинску опомену и саве-

²⁶ Види и изворе III-6 и III-7.

тујемо га да се уздржи од сваког незаконитог чина и да убедимо наивније међу њима да се уздрже од кооперације са герилом и помагања герили, како би се предупредила погибелъ невиних људи.

У потпуности схватамо немир у душама свих, али у име наше пастирске дужности, у име нежне љубави за наше стадо, у име читавог живота проведеног у заштити стада које нам је поверено и у служби њему, позивамо све да ставе на страну лични интерес у корист општег добра, у корист великог броја невиних људи који су изложени небројеним опасностима, и позивамо на разборитост, на потпуно разумевање тежине околности и на стрпљење.

Очекујемо и надамо се да ће овај наш крајњи позив наићи на дужну пажњу и да ће бити уважен.

С усрдним молитвама Богу

Јањина, 10. септембар 1943.

Спиридон, архиепископ Јањине

Fleischer, том 2, стр. 222

Шта је јањински митрополит саветовао хришћанима који су били под његовом надлежношћу? Шта су били мотиви за давање таквог савета? Да ли се из те посланице може видети је ли јањински митрополит одобравао акције немачких власти или не?

I-45. Писмо архиепископа Дамаскина и других угледних Грка Гинтеру фон Алтенбургу, немачком амбасадору у Грчкој

Архиепископ Дамаскин и други угледни

Грци

Гинтеру фон Алтенбургу,

опуномоћенику Рајха у Грчкој

Атина, 24. март 1943.

Ваша екселенцијо,

Ми, долепотписани, не тражимо овим писмом да се на било који начин умешамо у питања генералне тактике немачких власти

у овој земљи или било где другде, него само желимо да Вам изнесемо извесна размишљања у вези са питањима која су последњих дана узнемиравала и узбуњивала читаво друштво, у уверењу да ћете их испитати у духу истинске добре воље и још дубљега разумевања.

Питање о којем је реч односи се на протеривање јеврејске заједнице грчке националности из Солуна, заједнице која је веома дуго у целости била законом интегрисана у институције ове земље и не само што никада није давала разлога за притужбе од стране иједног Грка, него је, напротив, увек давала пример озбиљне и кооперативне солидарности са њима, а у тренуцима кризе доказала да је кадра да себе порекне и жртвује за добробит своје земље. [...]

Треба напоменути и то да се менталитет Јевреја у Грчкој разликује од менталитета Јевреја у Немачкој и да они чак не знају ни језик својих једноверника у Пољској, куда их шаљу да живе.

Узимајући све то у обзир и имајући у виду да су наши односи са јеврејском заједницом током читаве грчке историје увек били хармонични и пријатељски – од дубина антике преко времена Александра Великог и његових наследника, током свих епоха толерантног грчког хришћанства, све до нашег данашњег живота као нације – верујемо да Ваша екселенција, имајући велику моћ да регулише прилике у нашој земљи током садашњег рата, неће оклевати да прихвати наш захтев и да одлучи да се протеривање јеврејске заједнице из Грчке обустави, бар привремено, док се питање Јевреја у Грчкој не проучи у светлости посебног и темељног истраживања.

[...]

Ваша екселенцијо,

У име истих оних узвишених идеја које су грчки дух и висока култура Ваше земље подигли толико високо да су они постали лозинка универзалног престижа и трајног

ауторитета, молимо Вас да обустава протеривања наших јеврејских суграђана, коју тражимо, буде спроведена што пре, и уверавамо Вас да ће читав грчки народ на дужан начин високо ценити величанствени историјски гест који ћете начинити.

Документи о историји грчких Јевреја, стр. 264–265

 Православна црква, која је током чиставе окупације остала активна у Атини, играла је важну улогу у верским и политичким догађајима током тог периода и настојала да помогне Јеврејима да побегну или да се сакрију, те тако – и да преживе. Кад су почеле прве депортације Јевреја, архиепископ Дамаскин организовао је састанак водећих академских грађана, судија и правника, као и председника и секретара синдиката и професионалних удружења. Написане су петиције квислиншкој влади и опуномоћнику Рајха, а потписали су их Дамаскин и 21 јавна личност, изражавајући ужасавање грчког народа због депортација и захтевајући да се с њима сместа престане.

 Како су аутори овог писма писали о јеврејској заједници у Грчкој? Шта су тражили од амбасадора да уради? Да ли су угледне јавне личности довеле себе у опасност потписујући ово писмо (имај у виду немачку антисемитску политику као и бруталност самог режима)? Зашто су, по твом мишљењу аутори писма нагласили да се „менталитет Јевреја у Грчкој разликује од менталитета Јевреја у Немачкој“?

I–46. Католичка црква Албаније о италијанској инвазији на Албанију

Од историјског дана 7. априла 1939. Албанија је имала срећну судбину. Захваљујући великом Дучеу, његовој екселенцији Бениту Мусолинију, спасиоцу Албаније, и у складу са вољом коју је изразио албански народ преко Уставотворне скупштине 12. априла 1939, Албанци и њихов братски италијански народ уједињени су у својој судбини, која је природно предодређена од древних дана. Под блиставом круном Савоје и под његовим величанством Виктором Емануелом III, великим краљем и троструким победником, постали су једно као део Римске империје. Од тог срећног времена Албанци су слободни да без страха изражавају своја осећања и тежње у свим стварима, што нису смели од времена њиховог легендарног вође Ђорђа Кастриота Скендербега.“

„Hully i Dritës“, децембар 1940, стр. 601

 Ово је извод из чланка објављеног у часопису „Звезда светлости“ („Hully i Dritës“), који је био званични орган католичке цркве и један од најугледнијих часописа у Албанији.

I–47. Посланица групе православног свештенства Црне Горе од 16. јуна 1942.

По престанку династије Црнојевића²⁷ у Црној Гори, свештенство је примило на себе улогу вођства свога народа и достојанствено га водило кроз педесетогодишње борбе, против азијских завојевача, борећи се за крст часни и слободу златну. Свијетли примјери из тих борби, св Петра цетињског²⁸, владике Раде²⁹ и многих других свештеника, који су у

²⁷ Династија Црнојевића владала је Црном Гором у 15. веку.

²⁸ Св. Петар Цетињски – Петар II Петровић Његош, црногорски владар и цетињски митрополит (1784–1830), проглашен за црногорског свеца 1834.

²⁹ Владика Раде – Петар II Петровић Његош 1830–1851, црногорски владар, поглавар црногорске цркве и истакнути песник.

тим борбама имали великих заслуга и успјеха, дали су подстрека многобројном данашњем свештенству, да у времену најцрње окупације нашег народа од стране дивљих фашистичко-империјалистичких хорди, устане с пушком у руци и бори се у редовима свога народа против окупатора и његових слугу. Но, нажалост, није отишло овим путем цјелокупно свештенство, већ је један број примио срамне улоге и постао сарадник и слуга мрског окупатора, као шпијун или разбијач народне борбе.

Ми свештеници и народни борци, одричемо се таквих свештеника, били они архијереји црквенојерахиски чиновници или парохиски свештеници, јер су издајници свога народа и свога сталежа. Не признајемо власт надлежних архијереја, који су у ма каквој сарадњи са окупатором, док не докажу да нијесу били народни издајници.

Народно-ослободилачка борба није партијска борба, већ борба часног и поштеног народа Црне Горе и Боке, који је устао да се бори до истребљења против окупатора и његових слугу, народних издајника: Недића³⁰, Михаиловића³¹, Станишића,³² Дрљевића³³, Крста Поповића³⁴ и многих других, који су за паре и власт продали свој народ нашим вјечним непријатељима вјерским и националним. Данашња борба води се ради вјерске и националне слободе, а против сваке хегемоније. Ми не питамо, ко се налази на њеном челу, јер се борба води за народну слободу. У редовима борбе има право сврставања сваки часни и поштени Црногорац и Бокељ, без обзира на партијску припадност.

Са ове скупштине, обраћамо се браћи свештеницима, који су интернирани или затворени, да достојанствено сачекују дан опште народне слободе. Њихово је страдање знак њиховог достојанства и дораслости за свештенички сталеж.

Зборник документа НОР, стр. 368–369.

I–48. и I–49.

Сарајевски Бошњаци о ситуацији у Босни и Херцеговини (која је у то време била део Независне Државе Хрватске)

У том кругу појавила се 12.10.1941. Резолуција коју је потписало око сто сарајевских Муслимана сачињена на приједлог главног одбора „Ел Хидаје“, друштва муслиманског свештенства.³⁵ Резолуција констатује тешко стање Муслимана у Босни и Херцеговини, осуђује насиља према Србима и Јеврејима, одбацује одговорност Муслимана за почињена злодјела и истовремено осуђује оне Муслимане – „неодговорне елементе“, који су учествовали у насиљима. Потписници Резолуције формулисали су на крају захтјеве, међу којима су најважнији: успостављање „сигурности живота, части, имовине и вјере за све грађане у држави без ма каквих разлика“, као и да убудуће спријече „ма какве акције које ће по својој нарави изазивати побуне и крвопролића у народу“.

Реџић, стр. 16

³⁰ Милан Недић – бивши министар војни у влади Краљевине Југославије. У августу 1941. године дошао је на чело квислиншке управе у Србији. Био је лојални сарадник немачког окупатора.

³¹ Михаиловић Драгољуб – Дража, вођа четничког покрета 1941–1945.

³² Станишић Бајо – пуковник југословенске краљевске војске, четнички командант. До фебруара 1942. био је припадник Ослободилачког покрета. Од тада је своје јединице ставио на располагање италијанском окупатору за борбу против НОП-а.

³³ Дрљевић Секула – након италијанске окупације Црне Горе априла 1941. године деловао на обнови црногорске државе под заштитом фашистичке Италије. Био је један од главних говорника на Петровданском сабору 1941. Сарађивао и са усташким режимом под вођством Анта Павелића.

³⁴ Крсто Поповић – командант зеленашке Ловћенске бригаде у Другом светском рату. Имао је контунуирану сарадњу са италијанским и немачким окупатором.

³⁵ Ел Хидаја је била кључна исламска организација у Босни и Херцеговини.

? Неки представници Бошњака били су згрожени злочинима које су власти НДХ починиле над српским и јеврејским становништвом у Босни и Херцеговини током 1941. У октобру 1941. издали су резолуцију у којој су изнели своје ставове.

Исламско свештенство и формирање муслиманских SS-дивизија 1943.

У том погледу нарочито су били активни имами Мустафа Малкоч и Халим Малкоч, који су пред џамијама држали пропагандне говоре и позивали војне обвезнике Муслимане да се јаве у 13. SS-дивизију. Врбовано људство пребачено је најприје и Њемачку, а затим упућено у јужну Француску, гдје је било подвргнуто посебној дисциплини, војној обуци и политичком васпитању. Главни циљ васпитне наставе био је да се код припадника ове дивизије развије фаталистичка преданост исламу и ратним циљевима Трећег рајха, међу којима је ослобођење свих Муслимана, нарочито муслиманског Блиског истока, од посебног значаја. Носиоци васпитања војног састава 13. SS-дивизије биле су младе муфтије, које су претходно стицале панисламско образовање у специјалној школи коју је основао велики јерусалимски муфтија Ел Хусеини у Берлину.“

Реџић, стр. 16

? Упореди ова два извора. По чему се разликују акције различитих чланова муслиманског свештенства? Можеш ли да нађеш сличне примере у својој земљи?

I-50. и I-51.

Говор румунског патријарха Никодима, одржан на Правном факултету у Букурешту 1942. године

Преостала је још једна једина ствар коју треба да имамо на уму. Наши непријатељи су и непријатељи крста, непријатељски

расположени према цивилизацији заснованој на неописивој муци и жртвовању, на светом јеванђељу и на науци у његовој служби. Бољшевици хуле на бога и боре се да униште крст и све што је подигнуто његовом снагом, преврћу земљу наших праотаца и прекопавају гробове³⁶. [...]

Са дубоким коренима у прошлости пуној крви, бранимо ово наслеђе, које припада и читавом цивилизованом свету. Боримо се за свети крст и за свето јеванђеље и молимо се богу и нашем господу Исусу Христу.“

„Universul“, 79/2. март 1942, стр. 4

Чланак из новина: *Сестринске цркве. Велике перспективе православља, од Михаила Бурлакуа*

Чим је стао рат на Истоку, пао је црни вео који је раздвајао две суседне братске православне цркве – онај вео што је стајао између наше старије сестре, Патријаршије Руске православне цркве, и њене млађе сестре, Патријаршије наше Румунске православне цркве. [...]

И у речима упућеним округу, његова светост Никодим, патријарх Румунске православне цркве изразио је поштовање Руској православној патријаршији, нашој старијој сестри: „Недавно се његова светост Алексеј, архиепископ лењинградски и новгородски [...] обратио православним верницима наше вољене земље братским речима подстицаја и окрепљујућег храбрења за наде нашег вољеног народа и за добробит наше свете цркве. Те мисли наше старије сестре у Исусу Христу изазивају у нама велику радост. Наша је жива жеља да је видимо обновљену и ојачану, заједно са нашом старијом сестром у богу, светом православном црквом Савеза Совјетских Социјалистичких Република; у духу хришћанске и братске љубави, најближу везу.“ [...] Али, велике и нове перспективе отварају се православљу у будућности. Теолози и свештенство свих православних цркава на Бал-

³⁶ Тврдња се односи на окупацију Бесарабије и Буковине од стране Совјетског Савеза у лето 1940.

кану озбиљно су се припремали чекајући нови васељенски сабор. Али васељенског сабора не може бити без учешћа старије сестре, руске православне патријаршије. Наши теолози предузели су озбиљна изучавања и истраживања у вези са англиканском црквом, поредећи је са другим православним сестринским црквама. Али, нису могли да дођу до коначног закључка без екуменског разумевања свих православних цркава. Зато је и са нашег верског становишта објашњиво што је англиканска црква топло молитвом и побожним поштовањем поздравила тренутак поновног братског уједињења два хришћанска православна народа.“

„Universul“, 29/28.10.1944

? По чему се разликују ова два текста? Шта можеш да закључиш из ове две изјаве патријарха Никодима о спољним притисцима? Да ли се, по твом мишљењу, став према болшевицима променио? Ако јесте, шта је могао бити разлог за ту промену?³⁷ Објасни свој одговор.

I-52. Хапшење патријарха Гаврила од стране Гестапоа у манастиру Острог, 23. априла 1941.

После капитулације југословенске војске 16. априла, ја сам још остао у Острогу. Имао сам намеру да се вратим што пре у Патријаршију у Београд. Но то није било лако изводљиво. Пuteви су били разорени, а бензина није било, нити је било могућности да се ма са које стране набави. Окупатор је такорећи све путеве, ионако слабе, упропастио са својим блиндираним колима и тенковима. Чекао сам колико толико погодан моменат за мој повратак. Нешто пре 6 часова изјутра, 23. априла, закуцао је Милутин³⁸ на моја врата. То ме је јако изненадило. Одмах сам помислио да се нешто десило. Тако је и било. Само што је Ми-

лутин ушао у моју собу, саопштио ми је: „Ваша Светости, Немци су дошли и траже вас“. Био је узнемирен и врло узбуђен. Видећи то његово нерасположење, ја му рекох: „Будите, молим вас, присебни и немојте да клонете духом. Вама се неће ништа догодити, јер ви немате никакве кривице. Немци мене траже“. Тек што сам завршио реченицу, упадоше без куцања четири Немца у војничким униформама, са црним кошуљама, исписаним иницијалима на рукавима и реверима од блузе SD, што значи: Политичка полиција ГЕСТАПО [...] Потпуковник је изјавио следеће: „Ви сте оптужени, као главни ратни злочинац, за улазак Југославије у рат противу сила Осовине. На основу тога имам наређење Врховног команданта војне и цивилне силе фирера Адолфа Хитлера, да вас саслушам за ваше злочиначке поступке и да их после тога спроведем вишем војном суду ради изрицања праведне казне, коју предвиђа војни закон. Ваша се кривица састоји у овоме: ви сте били шеф грчко-српске Цркве у Југославији. Ваше је звање Патријарх српски. Уместо да гледате вашу Цркву и ваше потчињено свештенство и своје верне као глава Цркве, ви сте одступили од свега и ушли у чисту политику, да са тога терена дејствујете у вашем народу и да га раздражите са вашим ставом да буде компактан у своме револту противу сила Осовине. Нарочито откако је потписан био Пакт 25. марта, којим је Југославија својом слободном вољом и без пресије од стране сила Осовине, приступила Тројном пакту. [...] Све што сте радили нашло је плоднога земљишта код ваших верника, да се подају револту и припреме војни пуч. [...] Ви сте лично гурнули Југославију у рат и оборили законито Краљевско намесништво и његову Владу. [...] Чим је избио рат 1939. године, ви сте учествовали своје посете српском народу и у својим говорима подизали сте у масама ратоборно расположење које се састојало у томе: да треба дати сваки отпор силама Осовине, као непријатељима југословенске државе.“

Мемоари патријарха српског Гаврила, стр. 291, 299, 300

³⁷ Један од разлога могао је да буде промена става болшевичког режима према руској цркви у периоду између два текста. После прогона тридесетих и раних четрдесетих година, руска црква је 1943. поново легализована. Та промена Стаљинове политике могла је и румунској цркви дати наду да је могућно живети са болшевицима. Више о томе види у: Pospiclovsky, *The Russian Church under the Soviet Regime*, том I.

³⁸ Стални патријархов пратилац.

 Патријарх Српске православне цркве Гаврило (Дожић, патријарх од 1938. до 1950) интерниран је на почетку рата у манастир Острог у Црној Гори, као противник политике сила Осовине и приступања Југославије силама Осовине. После дуготрајних мучења, пребачен је у Сарајево, а затим у затвор Гестапоа у Београду. Немачке окупационе власти су га затим интернирале у манастир Раковица у близини Београда, а касније у манастир Војловица. Тамо је, под надзором и у потпуној изолацији, остао до септембра 1944, када је, заједно са владиком Николајем Велимировићем, пребачен у концентрациони логор Дахау, у којем је провео неколико месеци. Иако је био противник новог комунистичког режима, вратио се у земљу 1946. године и покушао да помогне у обнови ратом уништене земље и поновном установљењу готово потпуно уништене црквене организације у неким подручјима (посебно на територијама које су биле у саставу Независне Државе Хрватске).

 Како је патријарх реаговао кад му је речено да га траже Немци? За шта је био оптужен? Упореди веру патријарха Гаврила са вером надбискупа Степинца (следећа два извора).

I-53. Степинчев позив католичком свештенству да подржи НДХ, 28. април 1941.

Часови су ово, у којима не говори више језик, него крв својом тајанственом повезаношћу са земљом у којој смо угледали свјетло божје и с народом из којег смо никли. Је ли потребно истицати да је и у нашим грудима живље закуцало срце?

[...] И тко нам може замјерити, ако и ми као духовни пастири дајемо свој принос народном веселу и заносу, кад се пуни дубоког ганућа и топле захвалности обраћамо Божјем Величанству? [...] Говорећи вам дакле као представник Цркве и пастир

* Преведено с енглеског превода

душа молим вас и позивам, да свим силама настојите и радите око тога, да наша Хрватска буде Божја земља, јер ће само тако моћи извршити двије битне задаће, које као држава имаде да изврши у корист чланова [...] Одазовите се стога спремно овом мом позиву на узвишени рад око чувања и узапређења НДХ.

Живојиновић, Лучић, стр. 554–556

I-54. Степинчево писмо Павлићу, од 14. маја 1941.

Поглавниче!

Управо сам добио вест да су у Глини усташе стрељале 260 Срба без икакве истраге или суда. Знам да су Срби у ових двадесет година своје владавине починили озбиљне злочине. Али ипак налазим да је моја бискупска дужност да дигнем глас и кажем да католички морал то не дозвољава; зато вас молим да предузмете најхитније мере на читавој територији НДХ да ниједан Србин не буде убијен док његова кривица не буде доказана тако да буде очигледно да он заслужује смрт. Иначе не можемо рачунати на благослов неба, без којег смо проклетити. Надам се да нећете замерити због мојих отворених речи.“*

Кришто, стр. 134–135

 Један део високог католичког свештенства у Хрватској, у којем је загревачки надбискуп Алојзије Степинац имао истакнут положај, подржао је у почетку оснивање Независне Државе Хрватске. Но, кратко време после њеног установљења, надбискуп Степинац писао је у неколико наврата писма усташким званичницима, у којима је званично протествовао против злочина усташког режима, а касније их је отворено осуђивао у својим проповедима. Сличне промене расположења, па чак и става према усташком режиму, биле су карактеристичне не само за Степинца и већину католичког свештенства него и за највећи део становништва Хрватске у то време. Међутим, иако је осудио

неке аспекте усташког режима, Степинац, као радикални антикомуниста, није се дистанцирао од НДХ, јер је партизане (прецизније речено: комунисте) сматрао највећим непријатељима. После рата, комунистичке власти су га као колаборационисту осудиле на шеснаест година затвора и принудни рад. Током затвореништва, Света столица почастовала га је титулом кардинала, на шта је Југославија реаговала прекидом дипломатских односа. Степинац је умро 1960. у прогонству. Папа Јован Павле II беатификовао га је 1998.³⁹

 Против чега је протествовао Степинац? На који се начин обратио Павлићу? Анализирај језик којим се он служи.

I–55. Отац Златко Свирић⁴⁰ о покрштавању православних Срба у католичанство

Једног лијепог српањског дана прије подне нађоше се пред жупским уредом једно тридесетак постаријих људи, и све православци, из већ раније поменутих села моје жупе.

Били су смркнути, депримирани, пуни страха, бриге и неизвјесности, што ме се јако неугодно дојмило.

„Што је браћо моја, људи моји, које добро вас води у толиком броју доведе?“, запитао сам гласно, да предусретнем то лоше и тмурно расположење, а да с друге стране и самоме себи олакшам.

„Никакво добро, оче, фра Злате“, повикаше сви као у један глас. „Ето, хоће на силу да мијењамо вјеру под старе дане. Тко је то видио и чуо данас у двадесетом столе-

ћу“!? [...] Говорили су то кроз дубоке уздахе и сузе које су им се котрљале низ образе.

Увиђам да их голема невоља и страشان удес притишћу. Сјетивши се да нитко од њих није од јутрос ништа ни презалогоајило ни попио, позвао сам их да сједнемо у дебелу хладовину и рекао момку да донесе нешто за мезу, ракије и вина. За то вријеме сам интензивно размишљао и донио одлуку – овим људима се мора помоћи. Кривотворит ћу „крсне листове“. Некако ми је у том моменту лакнуло. Задобио сам опет свој мир и самоувјереност. [...]

Када смо се мало поткријепили јелом и пићем, и када је она њихова напетост прилично попустила, обратио сам се директно Лазару, да су ме и остали могли чути:

„Одговори ми, Лазаре, јеси ли ти рођен као Србин православне вјере?“

„Јесам оче фра Златко“. [...]

„А да ли живиш као такав?“

„Јесте, богами, фра Златко.“

„Е, онда ћеш и умријети као такав, Лазаре. Нећеш мијењати вјеру док сам ја жив овдје, а тако ни остали!“

Људи подигоше главе. Сви погледи се упријеше у мене. Но, одмах се појави сумња, па и страх. Обасуше ме питањима. Шта сада да раде? Разумљиво, бојали су се.

Објаснио сам им своју одлуку. У жупском уреду имао сам најжалост само неколико формулара „крсних листова“. Рекао сам им да ћу их сутра набавити за све. Ушао сам у кућу и одмах за неке почео попуњавати. Прво за Лазара.

Цвитковић, стр. 113–114

³⁹ У комунистичкој Југославији, историографско представљање Степинца, засновано на пресудама суда који је судио за колаборацију, било је искључиво негативно и никаква отворена јавна дебата у вези с тиме није била дозвољена. С падом комунизма, доминантно историографско представљање Степинца у Хрватској променило се до те мере да га сада генерално приказују у позитивној светлости, као праведника и мученика и као жртву историјских околности (тај начин представљања преовладава у историјским уџбеницима). Између ове две крајности, постоји низ историчара који узимају у обзир његове заслуге (спасавање Јевреја, протести слати властима), али и његове грешке (чињеница да се никада није потпуно дистанцирао од НДХ). У својој књизи *Хрватска повијест* угледни хрватски историчар Иво Голдштајн констатује између осталог да Степинчева грешка „[...] у тим сложеним ратним догађајима може бити само морална и политичка, и да није смео да буде суђен за злочин“. (Иво Голдштајн, *Хрватска повијест*, Загреб 2003, стр. 309). Српска историографија није променила свој однос према Степинцу, сматрајући га одговорним за сарадњу са усташким режимом.

⁴⁰ Римокатолички свештеник.

 Један од начина на које су усташке власти хтеле да „реше“ *српско питање* био је покрштавање у католичанство.⁴¹ Мада Павелићева НДХ није формално подржавала покрштавање, фактички свакако јесте, јер је покрштавање било уобичајена пракса у црквеним општинама. Надбискуп Степинац се у својим изјавама дистанцирао од принудног покрштавања, па је чак протествовао против те праксе, али низ историчара и даље сматра да је упитно је ли учинио све што је могао да то спречи. Покрштавање је вршено са објашњењем да је то начин да се Срби спасу усташког терора. Међутим, мада су припадници верских мањина могли покрштавањем да спасу свој живот, већина није радо прихватала ову „великодушност“. Као што се види у овом наводу, неки свештеници у црквеним општинама противили су се политици покрштавања у католицизам.

 Шта мислиш о акцији оца Златка? Зашто је он покушао да спасе те људе?

 Општа питања за потпоглавље Iг.

Опиши ставове верских вођа према окупационим силама, партизанској војсци и антикомунистичкој војсци. Какве сличности и разлике у изјавама вођа верских организација можеш да нађеш? Јесу ли свештеници смели, или су чак били обавезни да заузимају одређену страну током рата?

⁴¹ Друга два начина били су депортација и екстерминација.